

Prípady zlého zaobchádzania a podobného diskriminačného konania pri výkone verejnej moci vo vzťahu k Rómom - tematické zisťovanie

Autori a autorka: Ivan Lukšík, Nikola Kallová, Ján Gabriš

ÚRAD
SPĽNOMOCNENCA VLÁDY
SLOVENSKEJ REPUBLIKY
PRE RÓMSKE KOMUNITY

MINISTERSTVO
VNÚTRA
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

EURÓPSKA ÚNIA
Európsky sociálny fond
Európsky fond regionálneho rozvoja

OPERAČNÝ PROGRAM
ĽUDSKÉ ZDROJE

Prípady zlého zaobchádzania a podobného diskriminačného konania pri výkone verejnej moci vo vzťahu k Rómom - tematické zisťovanie

Ivan Lukšík, Nikola Kallová, Ján Gabriš

Úrad vlády Slovenskej republiky

Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity

2023

Prípady zlého zaobchádzania a podobného diskriminačného konania pri výkone verejnej moci vo vzťahu k Rómom - tematické zisťovanie

Ivan Lukšík, Nikola Kallová Ján Gabriš

Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Bratislava

Vydavateľ: Úrad vlády Slovenskej republiky, Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity

Rok vydania: 2023

Grafická úprava: Andrea Čierna

Tlač: TLAČIARENĎ DÓŠA, Bratislava

Publikácia neprešla jazykovou úpravou.

„Tento projekt sa realizuje vďaka podpore z Európskeho sociálneho fondu v rámci Operačného programu Ľudské zdroje.“

www.esf.gov.sk

www.minv.sk

Toto tematické zisťovanie bolo vypracované v súlade so zmluvou s Úradom vlády SR. Názory vyjadrené v tejto publikácii sú názormi spracovateľov a nemusia nevyhnutne vyjadrovať oficiálny názor Úradu vlády a Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity.

Prípady zlého zaobchádzania a podobného diskriminačného konania pri výkone verejnej moci vo vzťahu k Rómom - tematické zisťovanie

Pre elektronickú verziu: ISBN 978-80-974522-3-0

Pre tlačенú verziu: ISBN 978-80-974522-2-3

Pod'akovanie: Táto štúdia mohla vzniknúť vďaka ochote všetkých, ktorí/é boli ochotní/é sa nášho výskumu zúčastniť a vďaka pomoci sociálnych pracovníčok komunitných centier v jednotlivých lokalitách. Ďakujeme tiež pracovníkom a pracovníčkam Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity za pripomienky pri koncipovaní výskumu a pri písaní správy.

Skratky používané v texte:

ZZ - zlé zaobchádzanie

P - participant/ka vo výskume

Psp - participant/ka vo výskume, ktorý/á je sociálny/a pracovník/čka

V - výskumník, výskumníčka

D, resp. Di - dokument (prepís rozhovoru v software Atlas-ti), z ktorého citujeme; D - dokumenty, z ktorých sme realizovali analýzu zlého zaobchádzania, Di - dokumenty, z ktorých sme realizovali analýzu vplyvu zlého zaobchádzania na identitu; ďalšie údaje z dôvodu ochrany osobných údajov nezverejňujeme, pre ďalšie výskumné účely sú k dispozícii u výskumného kolektívu

Anotácia

Zlé zaobchádzanie (ZZ) v kontexte etnických či národnostných menšín je v odbornej aj praktickej oblasti len málo reflektované. Tento výskum, obsahujúci dve štúdie, mapuje a analyzuje zlé zaobchádzanie s rómskymi ženami a mužmi na Slovensku. Náplňou prvej štúdie je kvalitatívny výskum na vzorke 35 dospelých občanov rómskej národnosti a sociálnych pracovníkov/čok zo štyroch lokalít Slovenska s rôznym stupňom územnej marginalizácie. Druhá štúdia je textovou analýzou zlého zaobchádzania vo vybraných databázach sťažností a nahlásených prípadov ZZ. Výsledky výskumu ukázali viaceré formy zlého zaobchádzania zo strany štátnych aj samosprávnych orgánov. Išlo o nečinnosť, ľahostajnosť, ponižovanie či neposkytnutie rovnakých šancí v prípade, že existuje povinnosť či možnosť pomoci. Vyskytli sa aj rafinované spôsoby zlého zaobchádzania, akým je podsúvanie vlastnej vôle. Zlé zaobchádzanie podľa zistení vedie k bezmocnosti a pocitu poníženia, znižuje kvalitu života, narušuje osobnú pohodu, sebavedomie a integritu človeka. Ukázalo sa tiež, že jazyk a komunikácia zohrávajú významnú úlohu tak v zlom zaobchádzaní, ako aj v obrane voči nemu. Zlé zaobchádzanie je len zriedkavo nahlasované a ďalej riešené. Osobné vysporiadanie sa so zlým zaobchádzaním je v duchu pozitívneho vnímania rómskej identity, ktorá zahŕňa rómsku ľudskosť, kultúru a jazyk. V menšej miere sa ukazuje, že vnímanie rómskej identity nemusí byť fatálne ale dynamické a môže prijímať ďalšie pozitívne znaky.

Annotation

Maltreatment in the context of ethnic or national minorities is under-reported in the professional and practical spheres. This research contains two studies and maps and analyses the mistreatment of Roma citizens in Slovakia. The first study, qualitative research on a sample of 35 adult citizens of Roma ethnicity and social workers from four localities in Slovakia with varying degrees of territorial marginalisation, revealed several forms of mistreatment by state and municipal authorities. The second study consists of a textual analysis of the selected maltreatment databases and reports. The results shed light on maltreatment like inaction, indifference, humiliation, or failure to provide equal chances when there is an obligation or opportunity to help. There were also subtle forms of ill-treatment, such as suborning one's beliefs. Maltreatment was found to reduce the quality of life, undermine a person's well-being, self-esteem, and integrity, and lead to a person's helplessness. Language and communication have also been shown to play a significant role in both maltreatment and defense mechanisms. Maltreatment is rarely reported and further addressed. Dealing with mistreatment on a personal level is in the spirit of a positive perception of Roma identity, which includes Roma humanity, culture, and language. To a lesser extent, it appears that the perception of Roma identity may not be fatal but dynamic and may take on other positive features.

Obsah

Obsah

Úvod	10
Teoretické východiská	12
Zlé zaobchádzanie, vymedzenie, príbuzné pojmy	12
Rasové alebo etnické obťažovanie a diskriminácia (REHD)	12
Diskriminácia.....	13
Vybrané oblasti zlého zaobchádzania	13
Zlé zaobchádzanie v pracovnej oblasti	13
Zlé zaobchádzanie v školstve.....	14
Zlé zaobchádzanie voči rómskym žiakom	15
Legislatívny kontext proti diskriminácii a zlému zaobchádzaniu v SR	16
Identita a zlé zaobchádzanie	17
Identita	17
Menšinové identity, rómska identita	17
Rómska identita a zlé zaobchádzanie.....	18
Dôsledky a riešenia zlého zaobchádzania	19
Dôsledky zlého zaobchádzania na zdravie.....	19
Zvládanie zlého zaobchádzania	19
Metodológia.....	20
Cieľ	20
Výskumné otázky	21
Priebeh výskumu a regruting	21
Metódy štúdie 1	22
Metóda zberu dát	22
Výskumná vzorka	23
Metóda analýzy.....	25
Etické otázky	26
Štúdia 1. Výsledky.....	26
Zlé zaobchádzanie voči Rómom zo strany verejných inštitúcií a verejnej moci.....	26
Podsúvaná vôľa.....	27
Poníženie.....	29

Bezmocnosť	31
Aby dobre bolo	33
Zlé zaobchádzanie s negatívnym vplyvom na osobnú a rómsku identitu	34
Medziskupinové porovnávanie	35
Jazykové zlé zaobchádzanie	36
Dištancovanie sa od Rómstva	38
Neviem, kto som	39
Zvládanie zlého zaobchádzania za pomoci osobnej identity	40
Ja som ja	40
Normálnosť	41
Ja som človek	41
Viacnásobná identita	42
Zvládanie zlého zaobchádzania s využitím sociálnej či etnickej identity	43
My sme takí, sme hrdí	43
Patrím k rodine	44
Štúdia 2. Zlé zaobchádzanie v databázach	45
Analýza zaznamenaných prípadov zlého zaobchádzania v databázach	46
Podávateľ podnetu	46
Dotknuté práva	47
Vyhodnotenie podaní a ich výsledky	48
Diskusia a závery	48
Registrovanie prípadov zlého zaobchádzania	48
Čo vedie k prípadom zlého zaobchádzania	49
Ako boli riešené prípady zlého zaobchádzania	50
Zlé zaobchádzanie ohrozujúce osobnú a sociálnu identitu	50
Dôsledky zlého zaobchádzania	51
Dôsledky zlého zaobchádzania s vplyvom na osobnú a etnickú identitu	52
Osobné vysporiadanie sa so zlým zaobchádzaním	52
Sumár	53
Odporúčania	54
Literatúra	55

Úvod

Zlé zaobchádzanie je pojem, ktorý prenikol do odborného či akademického diskurzu na Slovensku najmä v súvislosti so seniormi (vid' napr. Repková & Balogová, 2013). V kontexte etnických či národnostných menšín však v odbornej ani v praktickej oblasti či bežnom sociálnom styku nie je reflektované tak, ako napríklad diskriminácia. Zlé zaobchádzanie nemá na Slovensku oporu ani v legislatívnej oblasti tak, ako má diskriminácia (antidiskriminačný zákon a pod.), aj preto je ťažšie sa s ním konceptuálne či výskumne vysporiadať. Diskriminácia a zlé zaobchádzanie majú často podobné znaky a často nimi trpia príslušníci a príslušníčky zraniteľných sociálnych skupín, ktoré nemajú také postavenie, nástroje alebo moc ako väčšinová populácia.

Zlé zaobchádzanie máva často formu nerovnakého zaobchádzania s klientmi na úradoch, so záujemcami o pracovnú pozíciu na pracovných pohovoroch, s deťmi v škole a podobne. Avšak, zlé zaobchádzanie má viac drobných prejavov než zjavná diskriminácia, kvôli čomu môže zostať prehliadané alebo nepovšimnuté. Patria sem napríklad rôzne druhy slovných spojení, podtón, reč či pohľad, ktorým nemusí byť pripisovaný veľký význam, no ktoré môžu mať viacero pretrvávajúcich negatívnych dôsledkov na sebavedomie človeka či medzil'udské vzťahy (Lim & Cortina, 2005; American Psychological Association [APA], 2022).

V tomto texte a výskume vychádzame z vymedzenia zlého zaobchádzania ako správania a slovného vyjadrenia, ktoré nerešpektuje dôstojnosť človeka, je urážlivé, nespravodlivé alebo nepriateľské. Zlým zaobchádzaním je aj nečinnosť, ľahostajnosť, neposkytnutie rovnakých šancí v prípade, že existuje povinnosť či možnosť pomoci. Sú to prejavy, ktoré znižujú kvalitu života, narušujú osobnú pohodu, sebavedomie a integritu človeka, čo sú dôvody, pre ktoré je potrebné sa zlému zaobchádzaniu venovať.

Medzi negatívne vplyvy zlého zaobchádzania na psychiku človeka a na medzil'udské vzťahy patria aj negatívne emocionálne reakcie ako najmä stres, ktorý má dosah na psychické aj fyzické zdravie. Negatívnym dôsledkom zlého zaobchádzania je aj dištancovanie sa od príslušných sociálnych skupín, ktoré sú častým terčom zlého zaobchádzania, vyhýbanie sa situáciám potenciálneho zlého zaobchádzania, čím je ohrozená školská či pracovná kariéra a uplatnenie človeka v ďalších oblastiach života.

Zlé zaobchádzanie namierené voči príslušníkom menšín, v našom prípade rómskej menšiny, má okrem už spomínaných všeobecných znakov aj isté špecifiká. Zlé zaobchádzanie je aj dôsledkom tzv. medziskupinových vzťahov. Príslušník väčšiny, ktorý sa stotožňuje so skupinovým stereotypným hodnotením iných ľudí, sa cíti byť nadradený voči všetkým, ktorých paušálne zaraďuje do menej cennej či ináč negatívne hodnotenej skupiny. Takéto správanie príslušníkov väčšiny voči rómskej menšine na Slovensku je zdokumentované vo viacerých štúdiách (Ivanco, Lorenci & Spitálsky, 2022; European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2022). Existujú však aj nástroje, pomocou ktorých je možné zmierňovať až postupne úplne eliminovať zlé zaobchádzanie. Riešením zlého zaobchádzania je jeho zviditeľňovanie a upozorňovanie na jeho sociálnu a morálnu škodlivosť. Na druhej strane môžeme podporovať, resp. rozvíjať také spôsoby reakcií na zlé zaobchádzanie, ktoré pomáhajú jednotlivcom udržať alebo zvýšiť sebavedomie a osobnú integritu.

V tejto správe na základe výsledkov z empirického kvalitatívneho výskumu (Štúdia 1) popisujeme rôzne druhy, resp. formy zlého zaobchádzania voči rómskym obyvateľom z dôvodu ich rómskeho pôvodu.

Zameriavame sa na situácie zlého zaobchádzania, na spúšťače a aktérov, na ich priebeh a dôsledky. Tiež nás zaujíma, aké prípady sú nahlasované v databázach sťažností (Štúdia 2), ako bývajú tieto prípady riešené, prípadne, prečo nie sú takéto prípady nahlasované. V neposlednom rade analyzujeme aj to, ako zlé zaobchádzanie ovplyvňuje sebahodnotu a rómsku identitu a tiež to, aké sú spôsoby obrany voči zlému zaobchádzaniu.

Táto štúdia bola vypracovaná pre Národný projekt Monitorovanie a hodnotenie inkluzívnych politík a ich dopad na marginalizované rómske komunity, ktorý je realizovaný Úradom splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, ktorý spadá pod Úrad vlády SR.

Veríme, že tento text prispeje k eliminácii zlého zaobchádzania vo formálnych a neformálnych medziľudských vzťahoch a ukáže spôsoby, akými môžeme zlému zaobchádzaniu vzdorovať.

Autori a autorka

Teoretické východiská

Zlé zaobchádzanie, vymedzenie, príbuzné pojmy

Pojem zlé zaobchádzanie nemá jasné vymedzenie, často sa zamieňa s exaktnejším pojmom diskriminácia alebo hovorovým pojmom neúctivosť. V angličtine sa na označenie zlého zaobchádzania používa viacero pojmov: *ill-treatment, mistreatment, maltreatment, poor treatment a incivility*. Podľa slovníkového vymedzenia je zlé zaobchádzanie zlé, kruté alebo nespravodlivé zaobchádzanie s osobou alebo zvieratom (Mistreatment, n.d.a). Podľa iného slovníkového vymedzenia je zlé zaobchádzanie akýkoľvek úmyselný čin alebo hrozba činu spojená so zjavnou schopnosťou vykonať čin, spôsobujúci alebo vyvolávajúci u inej osoby strach z duševného utrpenia, poníženia, zbavenia alebo fyzického kontaktu, ktorý je alebo bude bolestivý alebo urážlivý (Mistreatment, n.d.b). Udalosť či postup zlého zaobchádzania sa často teoreticky chápe ako morálny prehrešok, ktorý porušuje spoločensky akceptované normy primeraného správania (Folger, 1993). Zlé zaobchádzanie sa týka takého správania, ako je verbálna agresia (napr. nadávky), neúcta (napr. prerušovanie, verejné ponižovanie) a izolácia (napr. od dôležitých aktivít) (Lim & Cortina, 2005).

Odborníci tvrdia, že menšie či menej zjavné príklady každodennej diskriminácie a zlého zaobchádzania - horšie služby v obchodoch alebo reštauráciách, menej zdvorilé a menej úctivé zaobchádzanie, menej inteligentné zaobchádzanie alebo menej dôveryhodné zaobchádzanie - môžu byť častejšie ako veľká diskriminácia. Takáto menej zjavná každodenná diskriminácia má často podobu "mikroagresii" ako sú ústrky, urážky a nesprávne poznámky, ktoré naznačujú, že osoba nepatrí medzi ľudí, alebo znevažujú jej skúsenosti (APA, 2022; Cortina, Magley, Williams & Langhout, 2001; Shackman & Pollak, 2014).

Pojem zlé zaobchádzanie sa často spája s negatívnou praxou na pracoviskách, v zdravotnej a sociálnej starostlivosti a tiež v súvislosti so zlým zaobchádzaním s deťmi a staršími ľuďmi. Ako sme už uviedli v úvode, v tomto texte a výskume vychádzame z vymedzenia zlého zaobchádzania ako popisovaného správania a zaznamenaného slovného vyjadrovania, ktoré nerešpektuje dôstojnosť človeka, je urážlivé, nespravodlivé alebo nepriateľské. Za zlé zaobchádzanie považujeme aj nečinnosť, ľahostajnosť, neposkytnutie rovnakých šancí v prípade, že existuje povinnosť či možnosť pomoci, ktoré však nemusí naplniť legislatívne podmienky diskriminácie.

Rasové alebo etnické obťažovanie a diskriminácia (REHD)

Najbližšie k vymedzeniu etnického či rasového zlého zaobchádzania má pojem rasové alebo etnické obťažovanie a diskriminácia (REHD). REHD bolo konceptualizované v pracovnej oblasti ako nevitane alebo neprijemné zaobchádzanie v práci na základe rasy či etnicity, ktoré bráni dosahovaniu pracovných aspirácií dotknutých osôb, zhoršuje podmienky ich zamestnania a ohrozuje ich pohodu v zamestnaní (Harrick & Sullivan, 1995; Schneider, Hitlan & Radhakrishnan, 2000). S takýmto

zaobchádzaním sa však stretávame aj v iných oblastiach života. REHD je založené na medziskupinových predsudkoch a rasizme (Bergman, Palmieri, Drasgow & Ormerod, 2007; Fiske, 1998; Tajfel & Turner, 1985), pričom ľudia majú tendenciu prejavovať zvýhodňovanie voči svojim vlastným skupinám a znevažovať, nemať rád a vylučovať členov iných skupín, najmä členov etnických menšín. Takéto zaobchádzanie má negatívny vplyv na ľudskú pohodu (Kessler, Mickelson & Williams, 1999; Klonoff, Landrine & Ullman, 1999; Roberts, Swanson & Murphy, 2004; Sanchez & Brock, 1996; Schneider et al., 2000).

Diskriminácia

Pojem diskriminácie má viacero podobných konotácií so zlým zaobchádzaním. Diskriminácia je však chápaná ako výraznejšia forma zlého zaobchádzania, ktorá má často aj legislatívne ukotvenie. Diskriminácia sa vzťahuje na prax posudzovania a zaobchádzania s istou časťou populácie diferencovaným a vylučujúcim spôsobom spojeným s hodnotením menejcennosti (Trujillo, 2006). Diskrimináciou je tiež nerovnaké zaobchádzanie s nejakou už znevýhodnenou skupinou z pohľadu prístupu k bývaniu, zamestnaniu, vzdelávaniu či sociálnym a zdravotníckym službám (Fibbi, Midtbøen & Simon, 2021). Opakom diskriminácie, a v tomto prípade aj zlého zaobchádzania, je pojem rovnosť či rovnaké zaobchádzanie.

Pri diskriminácii ide o praktiky, v ktorých sa jedna sociálna skupina voči inej zbavuje tolerancie a empatie a pripúšťa sa utrpenie diskriminovaného jedinca či skupiny. V súčasnosti však diskriminácia má aj pozitívnu konotáciu keď slúži ako zdôvodnenie pre kompenzačné opatrenia prijaté v mene spravodlivosti (Schramm, 2015), napr. pozitívna diskriminácia. V odbornom diskurze je na Slovensku pre tento prípad častejšie využívaný pojem dočasné vyrovnávacie opatrenia.

Existuje viacero foriem diskriminácie: priama a nepriama, viacnásobná, organizačná, inštitucionálna či systémová. Fibbi, Midtbøen a Simon (2021) uvádzajú tri úrovne možnej diskriminácie: 1. Individuálna úroveň – príčinou diskriminácie sú stereotypy a predsudky. 2. Úroveň organizácií – organizácie sú akoby katalyzátorom faktorov diskriminácie na individuálnej úrovni pričom môžu posilňovať diskrimináciu prostredníctvom distribúcie príležitostí a odmien. 3. Štrukturálna úroveň – diskriminácia je rozšírená v spoločnosti naprieč širšími sociálnymi štruktúrami, v širšom časovom úseku a v širšom priestore.

Vybrané oblasti zlého zaobchádzania

Zlé zaobchádzanie v pracovnej oblasti

V odbornej literatúre sa v súvislosti so zlým zaobchádzaním často spomínajú pracovná oblasť a školstvo. Štúdie realizované v týchto oblastiach poukazujú na rôzne aspekty zlého zaobchádzania. Zlé

zaobchádzanie v práci sa vymedzuje ako emocionálne zneužívanie, čo je chápané ako nepriateľské slovné aj neverbálne správanie zamerané na získanie podriadenosti od iných (Keashly, Trott & MacLean, 1994). Emocionálne zneužívanie je zvyčajne správanie nadriadeného k podriadenému¹, ktoré porušuje normy vhodného správania alebo práva jednotlivca. Ide o správanie, ktorého cieľom je poškodiť iného človeka, alebo správanie, ktoré má za následok poškodenie a nastolenie mocenských rozdielov medzi zneužívateľom a cieľom zneužívania (Blase, 2003).

V odbornej literatúre bolo vypracovaných množstvo koncepčných pohľadov popisujúcich fenomén zlého zaobchádzania, resp. zneužívania na pracovisku. Ide napríklad o tieto formy zlého zaobchádzania: nezdvorilosť, mobbing, šikanovanie, obťažovanie, drobné tyrania, urážlivé znevažovanie, interakčná nespravodlivosť, emocionálne zneužívanie, týranie, agresivita, deviácia a viktimizácia (Keashly et al., 1994).

Zlé zaobchádzanie v školstve

Zlé zaobchádzanie v školstve sa vzťahuje na úmyselné a neúmyselné správanie, ktoré prejavuje neúctu k dôstojnosti iných a bezdôvodne zasahuje do procesu učenia sa (American Association of Medical Collages, 2011, in Schulich, n.d.). Takéto zlé zaobchádzanie môže mať slovnú, emocionálnu alebo fyzickú povahu. Medzi príklady zlého zaobchádzania v školstve patria:

- obťažovanie a diskriminácia²
- používanie urážlivých mien, urážok alebo nadávok
- verejné zahanbovanie alebo ponižovanie
- vyhrážanie sa alebo fyzické ubližovanie³
- povinnosť vykonávať osobné služby
- úmyselné zanedbávanie podpory študenta
- vynechanie študujúceho z akademickej alebo odbornej komunikácie
- nerešpektovanie fyzickej alebo emocionálnej bezpečnosti učiaceho sa
- vylúčenie z odbornej prípravy, ktoré je neprimerané vzhľadom na výkon alebo zásluhy učiaceho sa
- odmietnutie spravodlivého hodnotenia alebo klasifikácie
- rodovo podmienené alebo sexuálne násilie⁴
- odplata alebo iné zakázané správanie.

(Schulich, n.d.)

Medzi hlavné problémy týkajúce sa vzdelávania rómskych detí na Slovensku patrí ich vyňatie z hlavného prúdu vzdelávania a ich zaradenie do špeciálnych (segregovaných) škôl a tried, nízka úroveň

---

¹ Môže však ísť aj o správanie sa kolegov navzájom, čo v tomto vymedzení nie je uvedené.

²Tieto príklady zlého zaobchádzania podľa Schulich, n.d. nie sú v súlade s tým, ako sú vnímané na Slovensku (sú to vážnejšie priestupky spoločenských noriem a pravidiel) a aké postavenie majú v slovenskej legislatíve.

³detto

⁴detto

poskytovaného vzdelávania a jeho nedostupnosť (geografická vzdialenosť škôl, skryté poplatky a pod.), vynechávanie prezencie (aj z dôvodu chorobnosti detí vyplývajúcej z nedostatočných prostriedkov pre starostlivosť o deti a horšej dostupnosti zdravotníckych služieb pre ne), bariéry v predškolskom inštitucionalizovanom vzdelávaní a nízka dosiahnutá úroveň vzdelania. Uvedené problémy sa viažu na zlé zaobchádzanie zo strany štátnych inštitúcií a školskú kultúru a rôznymi spôsobmi podnecujú alebo umožňujú začarovaný kruh nerovnakých edukačných šancí Rómov a ich zníženej kvality života (Lukáč, 2015; Lukšík & Lemešová, 2013; FRA, 2022; Salner, 2004).

Zlé zaobchádzanie voči rómskym žiakom

Hoci umiestňovanie rómskych detí do špeciálnych škôl, a rovnako tak aj do segregovaných výlučne rómskych tried a škôl, by mal byť oficiálne a právne minulosťou, podobné procesy sú stále viditeľné. Diskriminačné segregáčne procesy v školstve znevýhodňujúce rómskych žiakov a študentov sa tak v súčasnosti transformujú na menej nápadné a subtílnejšie formy zlého zaobchádzania, kvôli čomu je ich determinanty náročnejšie identifikovať, a tiež je ťažšie nastaviť štrukturálne opatrenia, ktoré by im mohli zabrániť.

V širšom meradle, segregácia rómskych školopovinných detí sa týka celého územia centrálnej východnej Európy. Pre túto oblasť platí, že rómske deti boli v školách segregované celé predchádzajúce generácie (Cashman, 2017). S difúznou formou moci pri zaraďovaní detí sa stretáva tak Slovensko, ako aj okolité krajiny. Stále sa vyvíja nátlak na rodičov detí zo strany vedenia škôl, aby deti nechali otestovať a následne presunúť do špeciálnych škôl. Rodičia podliehajú nátlaku, aby ochránili deti pred rasizmom či šikanou a poskytli im inkluzívnejšie prostredie a vzdelávanie (Cashman, 2017). Uvedené zlé zaobchádzanie zo strany štátnych inštitúcií rôznymi spôsobmi podnecujú alebo umožňujú začarovaný kruh nerovných edukačných šancí Rómov a ich zníženej kvality života (Lukáč, 2015; FRA, 2022; Salner, 2004).

Ďalším problémom je nízka účasť rómskych detí v predškolskom vzdelávaní. Podľa údajov Svetovej banky (World Bank/UNDP/EC) medzi príčiny nízkej účasti Rómov na predškolskom vzdelávaní patrí nedostatok dostupných inštitúcií, poplatky a doprava, ale aj skryté výdavky za potrebné materiálne prostriedky (ako napríklad oblečenie) a kultúrne bariéry (World Bank, 2012). Problémom je aj informovanosť rodičov o význame raného inštitucionalizovaného vzdelávania ich detí (Klaus & Siraj, 2020). Markovič a Plachá (2022) prehľadom inej vedeckej literatúry poukazujú na to, že zanedbávanie predškolského vzdelávania zo strany štátnych inštitúcií vedie k neskorším zlyhaniam v edukácii, skorému ukončeniu školskej dochádzky a nízkej miere vzdelanosti. To zas spôsobuje nízku zamestnanosť, vplýva na výšku príjmu a kvalitu života aj sociálnych vzťahov (Diener, 2009; Diener & Biswas-Diener, 2002; Diener & Seligman, 2002; Kamberi, Martinovic & Verkuyten, 2015; Nikolaev, 2018; Michalos, 2007).

Naopak, predškolské vzdelávanie vyrovnáva vzdelávacie príležitosti, a tiež zvyšuje jazykovú a sociálnu pripravenosť detí (Klaus & Siraj, 2020). Prostredníctvom vyššieho dosiahnutého vzdelania a ekonomickým zabezpečením jednotlivcov sa zlepšuje celková situácia rodinných príslušníkov, ktorí môžu čas miesto stráženia detí stráviť v zamestnaní (Markovič & Plachá, 2022).

Dôvodov pre ukončenie školskej dochádzky hneď po absolvovaní povinnej školskej dochádzky, a pre absenciu v škole, je niekoľko. V slovenskom verejnom mediálnom diskurze v súčasnosti sa ako o príčinách diskutuje o menštruačnej chudobe, predčasnom tehotenstve nást'ročných dievčat, nákladoch na cestovanie a presun zo zle dostupných miest s nízkou infraštruktúrou, zabránením prístupu k pitnej a teplej vode aj hygiene, nedostatku spánku kvôli nízkemu štandardu bývania a vyčerpávajúcich pracovných nárokoch od nížkeho veku.

Medzi uvádzané dôvody ukončenia a vynechávania dochádzky či znižovania nárokov na jej kvalitu patrí aj zlé zaobchádzanie v škole, a to jednak rasovo motivovaná šikana alebo zlé zaobchádzanie zo strany učiteľov a školy, ktoré spôsobujú úzkosť a stres (Klaus & Siraj, 2020; Schleicher, 2019). Zlé zaobchádzanie v škole môže mať aj podobu zanedbávania vyučovania zo strany pedagógov smerom k marginalizovaným žiakom. Výskum zameraný na vzdelávanie a životnú situáciu detí z marginalizovaných rómskych komunit (Lukšík & Lemešová, 2013) ukázal, že učiteľky v primárnom vzdelávaní sa venujú viac socializácii detí do školského prostredia, než ich vzdelávaniu, čo obmedzuje ich napredovanie vo vzdelávaní.

Legislatívny kontext proti diskriminácii a zlému zaobchádzaniu v SR

Na Slovensku existuje viacero nástrojov na elimináciu nožnej diskriminácie a čiastočne aj zlého zaobchádzania od Ústavy SR, cez viaceré ratifikované medzinárodne dokumenty (Charta ľudských práv, Medzinárodný dohovor o právach dieťaťa, dohovor zo Salamanky a pod.) a viaceré odvetvové zákony či zákonník práce. V roku 2004 prijalo Slovensko Zákon č. 365/2004 Z.z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon), ktorý vychádza z antidiskriminačných smerníc Európskej únie (smernica Rady Európy 2000/43/ES, smernica Rady Európy č.2000/78/ES).

Tento zákon rieši problematiku diskriminácie v oblasti sociálneho zabezpečenia, zdravotnej starostlivosti, vzdelávania, pracovnoprávných vzťahov a poskytovania tovarov a služieb, a ukladá tiež povinnosť dodržiavať zásadu rovnakého zaobchádzania.

Antidiskriminačný zákon určuje oblasti a dôvody jednoznačne zakázanej diskriminácie, a to na základe rodu, pohlavia, rasového pôvodu či národnostného alebo etnického pôvodu. Antidiskriminačný zákon zakazuje diskrimináciu v oblasti sociálnej pomoci a sociálneho poistenia, rovnako aj štátnej sociálnej podpory a sociálnych výhod zdravotnej starostlivosti, v oblasti vzdelania, tovarov a služieb (vrátane bývania).

Na základe antidiskriminačného zákona boli novelizované aj viaceré iné zákony, ktoré rozširujú výpočet zakázaných diskriminačných dôvodov. Príkladom je Zákonník práce, ktorý rozširuje dôvody diskriminácie aj na základe manželského a rodinného stavu, farby pleti, jazyka, politického alebo iného zmýšľania, odborovej činnosti, národného alebo sociálneho pôvodu, majetku, rodu alebo iného postavenia.

Identita a zlé zaobchádzanie

Identita

Erikson (1994) vymedzuje identitu ako rovnakosť osoby v čase, zobrazuje teda identitu ako istý statický konštrukt. Podľa súčasných koncepcií je však identita neustále konštruovaná v priebehu času, pričom niektoré črty zanikajú a iné sa zachovávajú v inej podobe. Samotný obsah koncepcie identity zahŕňa pripisované charakteristiky ako je pohlavie, vek, farba pleti (anatomicko-fyziologické atribúty, ktoré jedinec získava pri narodení) a získané charakteristiky (na získanie ktorých je potrebné stráviť určitý čas a úsilie) ako je potreba stať sa niekým, túžba disponovať určitými vlastnosťami a podobne (Elšík, 2005; Výrost & Slaměník, 2011).

Jedným z typov identít je sociálna identita. Podľa Tajfelovej teórie (Tajfel, 1978) sociálna identita zohráva významnú úlohu pri získavaní a udržiavaní vysokej úrovne osobného a sociálneho sebahodnotenia. Ak identifikácia s danou sociálnou skupinou nie je zdrojom vysokej sebaúcty, človek sa od skupiny dištancuje a ako referenciu si vyberá inú skupinu. Podľa teórie sebakategorizácie (Turner, 1985) v prípade, že sa človek kategorizuje ako člen sociálnej skupiny, dochádza k sebastereotypizácii. To zahŕňa kognitívnu redefiníciu seba samého, ktorá sa vzdáva od osobných charakteristík a individualizovaných atribútov smerom k relevantným skupinovým charakteristikám a atribútom. Ja sa stáva depersonalizovaným a je vnímané ako člen kategórie, v ktorej je viac-menej rovnocenné s ostatnými členmi tej istej kategórie a odlišuje sa od členov mimo kategórie skupinových kategórií.

Dôležité sú tiež vzťahy jazyka a identity. Podľa Evansa (2015) je identita formovaná jazykom, a zároveň je vyjadrená prostredníctvom jazyka. Giles a Johnson (1987) poskytujú etnolingvistický pohľad na teóriu identity, kde je jazyk dôležitým kritériom, podľa ktorého sa členovia skupiny porovnávajú s inými skupinami. Rassokha (2014) poukázal na diskurzívny charakter identity, kde sa chápanie formovania identity dosahuje prostredníctvom poznania a pochopenia "glokálnych" aspektov učenia jazyka. Osvojovaním a používaním jazyka v rôznom lokálnom alebo globálnom kontexte sa formuje a rámcuje či transformuje osobná identita (Rassokha, 2014).

Menšinové identity, rómska identita

Podľa výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2021 sa v otázke „Aká je vaša národnosť?“ k slovenskej národnosti prihlásilo 83,8 % obyvateľstva, čo predstavuje takmer 4,6 milióna obyvateľov s trvalým pobytom. K rómskej národnosti sa prihlásilo 67,2 tisíce obyvateľov. V tomto sčítaní bola tiež možnosť uviesť príslušnosť k ďalšej národnosti prostredníctvom otázky, či sa respondent/ka hlási k ďalšej národnosti. Ďalšiu národnosť ako rómsku uviedlo 89-tisíc obyvateľov (SODB, 2021). Iné údaje, čo sa týka rómskych obyvateľov na Slovensku, získavame z Atlasu rómskych komunit. Atlas rómskych komunit 2019 (Ravasz, Kovács & Markovič, 2020) eviduje vo svojej databáze 825 obcí. V týchto obciach žije odhadom 417 tisíc rómskych obyvateľov, čo predstavuje zhruba 7,6% celkového obyvateľstva

Slovenska. Tento rozdiel je spôsobený rozdielnymi metodikami zberu dát, ale tiež hlbšími sociálnymi a psychologickými procesmi.

Neprihlasovanie sa k etnickej, národnostnej či národnej identite všeobecne, býva spôsobené tým, že jej členovia pociťujú nízky status skupiny, môžu prejavovať mechanizmy seba-stereotypizácie podľa stereotypov rozšírených v spoločnosti a môžu sa dištancovať od viktimizovanej identity (Giroud, Visintin, Green & Durrheim, 2021). V mnohých prípadoch tak identita Rómov nadobúda situačný charakter, daná osoba sa identifikuje s rómskou etnickou skupinou v prípadoch, keď sa táto sebaidentifikácia spája s priaznivým hodnotením a sebahodnotením, a naopak, dištancuje sa od rómskej etnickej identity v prípadoch, keď je ohrozené ich sebaaprijatie (Gazdilková, 2008). Historické korene dištancovania sa od rómskej etnickej identity uvádzajú aj Hübschmannová, Kalinin a Kenrick (2000), ktorí dopĺňajú, že mnohí Rómovia mali v minulosti rómsku identitu spájanú s takmer istým "rozsudkom smrti".

Na označenie rómskej identity sa používa tiež pojem Romipen. Ako píše Shivairová, Kajanová a Mrhálek (2021), ide o súbor hodnôt a vzorcov správania, ktoré by mal dodržiavať každý Róm. Medzi tieto hodnoty patria napr. úcta k starším, pohostinnosť, pomoc núdzným, súdržnosť a kultúra stolovania, ale aj spôsob konania a správania na verejnosti. Romipen podľa Hübschmannovej (1998) obsahuje rómsku ľudskosť, kultúru a jazyk. Hübschmannová chápe Romipen esencialisticky, ako dedičné črty, ktoré sú dané pôvodom Rómov, resp. tým, že sa ako Rómovia narodili. Naopak, Jakoubek (2004) tvrdí, že Rómovia sa Rómami nerodia, ale stávajú sa nimi.

Rómska identita a zlé zaobchádzanie

Podľa Hůlovej (in: Shivairová, Kajanová & Mrhálek, 2021) sú Rómovia znevýhodnení tým, že sú automaticky kategorizovaní na základe prevažne fyziognomických znakov. Podľa nej sú mnohí Rómovia v českej spoločnosti považovaní za občanov druhej kategórie a sú často terčom slovných urážok, ale aj fyzických útokov, nehovoriac o diskriminácii a segregácii. Prihlásenie sa k rómskemu etniku na verejnosti, pred výskumníkom alebo sčítacím komisárom, podľa autorky neprináša respondentovi nič pozitívne. Byť Rómom/kou v českej spoločnosti nie je ľahké, prináša nálepku, ktorú nemožno odňať, pretože aj na prvý pohľad je zrejmé, kto ste.

Podľa ďalšej štúdie dochádza k rasizácii verejného diskurzu tým, že Rómovia bývajú prezentovaní ako problematickí a v podstate odlišní od všetkých ostatných, čo vedie k tomu, že sa zvyšuje nevraživosť voči Rómom, oslabuje sa sociálna solidarita a Rómovia sa odpútavajú a vzd'ávajú od ich spoluobčanov (Surdu & Kovats, 2015). Skrývanie identity je široko zdokumentovaná sociálna stratégia jednotlivcov patriacich k skupinám, ktoré sú stigmatizované a vystavené zlému zaobchádzaniu a sociálnym sankciám (Vigo, 2022).

Odborný esencialistický prístup k Rómom na Slovensku vytvára atmosféru fatálnosti rómskej identity (Lukšík, 2018). Mladí ľudia z menšín, vrátane rómskej, uvádzajú negatívne zážitky, ktoré sa spájali s ich identitou. "Mladí Rómovia a Rómky sa v detstve za svoju identitu hanbili, vnímali ju ako čosi nežiadúce a používali rôzne stratégie, aby ju skryli" (Gallo Kriglerová et al., 2022, s. 30). Na Slovensku boli zdokumentované prípady zlého zaobchádzania s rómskymi občanmi na základe ich identity vo

viacerých oblastiach, napr. vo vzdelávaní rómskych detí (Lukáč, 2015; Lukšík & Lemešová, 2013; FRA, 2022; Salner, 2004), v nepriateľských prejavoch a predsudkoch voči mladým ľuďom z menšín (Gallo Kriglerová et al., 2022), v skrytej diskriminácii v pracovnej oblasti (Lajčiaková et al., 2017) a ďalších.

Dôsledky a riešenia zlého zaobchádzania

Dôsledky zlého zaobchádzania na zdravie

Americká psychologická asociácia (APA) (2022) zhrnula výskumné zistenia týkajúce sa toho, ako diskriminácia a zlé zaobchádzanie vplyva na zdravie. Výskumami sa zistilo, že skúsenosť s diskrimináciou aj to, ako je vnímaná, môže viesť k celej rade nezdravých stresových reakcií. Podľa APA stres potom ľudia kompenzujú rôznymi maladaptívnymi návykmi ako sú užívanie alkoholu, tabaku a iných látok, zníženou mierou fyzických aktivít či kratším spánkom. Škodlivá môže byť podľa APA aj nepriama diskriminácia ale stresujúce môže byť už len členstvo v skupine, ktorá je často diskriminovaná, ako je napr. rasová alebo sexuálna menšina. APA tiež zhrňa zistenia o tom, že aj očakávanie diskriminácie vedie k chronickému stresu. Ľudia sa môžu vyhýbať situáciám, v ktorých očakávajú, že by sa s nimi mohlo zle zaobchádzať, čím môžu prísť o možnosti vzdelávania a zamestnania (APA, 2022).

Vyhýbanie sa školskej dochádzke v dôsledku stresu a úzkosti spôsobenými zlým zaobchádzaním v škole (ako negatívnym vzťahom s učiteľom či šikanou) potvrdilo aj testovanie PISA (OECD, 2020). Dáta štúdie PISA ukazujú, že žiaci, ktorí boli šikanovaní, zároveň častejšie vynechávali školskú výuku a mali horší výsledok v testoch na zisťovanie čitateľskej gramotnosti (Schleicher, 2019). Šikana a zlé zaobchádzanie v školskom prostredí, ktoré je rasovo motivované, sa taktiež podpisuje pod zníženú životnú kvalitu a osobnú pohodu Rómov (Kamberi et al., 2015; Schleicher, 2019).

Zvládanie zlého zaobchádzania

Americká psychologická asociácia (2022) zhrnula tiež odporúčania, ktoré môžu eliminovať vplyvy diskriminácie a dopady zlého zaobchádzania na zdravie. Odborníci odporúčajú zamerať sa na svoje silné stránky. Prekonávanie ťažkostí podľa nich môže zvýšiť odolnosť ľudí a zlepšiť ich schopnosť čeliť budúcim výzvam. Ďalším spôsobom vyrovnávania sa s diskrimináciou a zlým zaobchádzaním podľa APA je vyhľadávanie a využívanie rôznych podporných systémov. Napríklad, rodina a priatelia, ktorým sa ľudia môžu zdôveriť s krivdami, ktoré sa im stali, im môžu pripomenúť ich hodnotu a pomôcť im preformulovať predsudky, ktoré majú sami voči sebe (APA, 2022).

Hoci sú mikroagresie často nenápadné, môžu byť podľa APA rovnako škodlivé pre zdravie a pohodu ako otvorenejšie prípady závažnej diskriminácie. Ľudia, ktorí zažívajú každodennú diskrimináciu žijú v stave neustálej ostrážitosti, aby sa nestali terčom diskriminácie. Táto zvýšená ostrážitosť vedie k chronickému stresu (APA, 2022). Podpora v týchto chronicky stresových situáciách nemusí pochádzať

len od ľudí z rodiny alebo okruhu priateľov. Ľudia sa podľa APA môžu zapojiť do podobne zmýšľajúcich skupín a organizácií, či už miestnych alebo online. Podľa odborníkov im môže pomôcť vedomie, že existujú ďalší ľudia, ktorí majú podobné skúsenosti ako oni. Kontakt s týmito ľuďmi im môže pomôcť prísť na to, ako riešiť situácie a reagovať na diskrimináciu spôsobmi, ktoré im nenapadli. Pri vyrovnávaní sa so stresom z diskriminácie pomôžu podľa APA aj rôzne relaxácie. Odborníci tiež radi nezastavovať sa. Keď ľudia zažili diskrimináciu, môže byť ťažké sa s týmto zážitkom vysporiadať. Ľudia sa často zastanú na epizódach diskriminácie, lebo nevedia ako tieto skúsenosti zvládnuť, prípadne, kde a ako sa sťažovať, a tiež sa boja reakcií na svoje sťažnosti. Dôležité je podľa APA tiež vyhľadať odbornú pomoc. S diskrimináciou a zlým zaobchádzaním je ťažké sa vyrovnáť a často sa spája s príznakmi depresie. Psychológovia a ďalší odborníci môžu pomôcť ľuďom pri zvládaní príznakov stresu a depresie a môžu tiež pomôcť nájsť zdravé spôsoby, ako sa s diskrimináciou a zlým zaobchádzaním vyrovnáť (APA, 2022).

Z psychologickej literatúry je známych viacero ďalších spôsobov a nástrojov vysporiadania sa s ťažkými životnými situáciami akým je aj zlé zaobchádzanie. Jedným z nich je reziliencia. Podľa Mastena et al. (1990) je reziliencia procesom, kapacitou, alebo výsledkom úspešnej adaptácie sa napriek náročným alebo ohrozujúcim okolnostiam. Podľa Ungara (2006) je reziliencia nielen individuálna schopnosť smerovať k zdrojom zdravia, rovnako je to aj schopnosť komunity a jej kultúry tieto zdroje zmysluplne poskytnúť. Okrem „sily“ osobnosti jednotlivca sú dôležité takmer rovnakou mierou aj faktory spoločenskej ekológie (formálne a neformálne sociálne siete).

Ďalším mechanizmom vyrovnávania sa so zlým zaobchádzaním je zvládanie (coping), ktoré sa vymedzuje ako kognitívne a behaviorálne úsilie, ktoré sa realizuje s cieľom riešiť problémy a znížiť stres, ktorý tieto problémy môžu spôsobiť (Lazarus & Folkman, 1984; Baumstarck et al., 2017). Zvládanie má však nielen individuálny, kognitívny a behaviorálny rozmer, ale aj rozmer sociálny a súvisí aj s jazykom a komunikáciou. Na to odkazuje pojem symbolické zvládanie. Podľa Wagnera, Kronbergerovej a Seiferta (2002) v moderných spoločnostiach vedeckí experti, byrokrati a regulačné orgány, ako aj laici, rozvíjajú porozumenie, dávajú zmysel alebo sa vyrovnávajú s novými vecami a to za pomoci symbolického systému jazyka. Toto sa označuje ako kolektívne symbolické zvládanie, kedy jazyk slúži na vyrovnávanie sa s ťažkými životnými situáciami.

Metodológia

Cieľ

Cieľom zisťovania je identifikovať typy prípadov zlého zaobchádzania a podobného diskriminačného konania pri výkone verejnej moci (najmä zo strany, resp. v rámci činnosti orgánov štátnej správy, samosprávy, iných verejnoprávnych subjektov a pod.) vo vzťahu k Rómom. Predmetom výskumu sú skúsenosti dotknutých osôb so zlým zaobchádzaním, a to vrátane registrovaných sťažností o takomto konaní zo strany verejnej moci, pri ktorom je podozrenie z rasového motívu, porušenia zásady rovnakého zaobchádzania a segregáčnych praktík. Skúmané sú aj nenahlasované prípady zlého zaobchádzania vrátane dôvodov ich nenahlasovania.

Vzhľadom k tomuto cieľu boli realizované dve štúdie. Prvá štúdia bola zameraná na skúsenosti jednotlivcov s prípadmi a typmi zlého zaobchádzania zo strany verejnej moci z dôvodu ich rómskeho pôvodu. V druhej štúdii sme realizovali analýzu databáz registrovaných prípadov a sťažností o zlom zaobchádzaní a diskriminácii zo strany verejnej moci.

Výskumné otázky

Štúdia 1:

Aké sú skúsenosti so zlým zaobchádzaním (ZZ) a diskrimináciou voči jednotlivcom zo strany verejnej moci (formálnej aj neformálnej) z dôvodu ich rómskeho pôvodu?

- Čo vedie k prípadom ZZ a diskriminácie u príslušníkov dospeljej populácie z dôvodu ich rómskeho pôvodu na Slovensku?
- Aké sú dôsledky ZZ (psychické, sociálne, zdravotné)?
- Ako boli riešené prípady zlého zaobchádzania a diskriminácie zo strany verejnej moci (formálnej aj neformálnej) z pohľadu respondentov?
- Ako zlé zaobchádzanie ovplyvňuje rómsku identitu?

Štúdia 2:

Aké prípady a kategórie zlého zaobchádzania a diskriminácie zo strany verejnej moci voči príslušníkom rómskej menšiny sú zaznamenané vo vybraných dostupných databázach v SR?

- Aké inštitúcie vedú a sprístupňujú predmetné databázy?
- Akého typu a obsahu je sťažnosť?
- Aký je typ nahlasovaného subjektu?
- Aké boli spôsoby riešenia podľa záznamov v databázach?

Priebeh výskumu a regruting

Po vytvorení teoretického prehľadu a analýze relevantnej literatúry, výskumov a štatistík, boli realizované dve výskumné štúdie. Náplňou štúdie 1 je pomocou individuálnych hĺbkových rozhovorov preskúmať osobné skúsenosti Rómov a Rómok so zlým zaobchádzaním a diskrimináciou pri výkone verejnej moci v rôznych oblastiach (vrátane sociálneho zabezpečenia, zdravotnej starostlivosti, vzdelávania, pracovnoprávných vzťahov a pod.). Výskum sa zameriava na tie prípady, pri ktorých existuje podozrenie z rasového motívu, a to s dôrazom na typy zlého zaobchádzania a diskriminácie, aj dôvodov prípadného nenahlasovania takéhoto konania.

Terénne zisťovanie osobných skúseností Rómov začalo skríningom a identifikovaním niekoľkých prípadov zlého zaobchádzania a diskriminácie v štyroch rôznych lokalitách na Slovensku. Vo vybraných lokalitách sa najprv zistili prípady zlého zaobchádzania a diskriminácie prostredníctvom miestnych

odborníkov pomáhajúcich profesií, ktorí sprostredkovali kontakt s potenciálnymi respondentmi, teda s osobami, ktoré majú skúsenosť so zlým zaobchádzaním a diskrimináciou zo strany orgánov verejnej moci.

Na základe úvodného skríningu boli vykonané pilotné rozhovory a ďalší regruting metódou snehovej gule, kde boli regrutovaní ďalší participanti a ďalšie lokality, až pokiaľ neboli vykonané výskumné rozhovory v požadovanej počte (podrobnosti výskumnej vzorky a lokalít, v ktorých bol realizovaný výskum, sú uvedené nižšie). Pre výskum boli vybrané lokality na západnom, strednom a východnom Slovensku. Boli oslovení participanti a participantky tak z marginalizovaných lokalít, ako aj jednotlivci, ktorí/é žijú integrovane. Snažili sme sa, aby boli zastúpení muži aj ženy, rôzne vekové skupiny a v rôznych životných situáciách (nezamestnanosť, práca, príležitostná práca, materská dovolenka, dôchodok a pod.).

Respondenti a respondentky boli za účasť vo výskume odmeňovaní/é darčkovými poukážkami na nákup v supermarkete v hodnote 15 eur. Odmeňovanie prílišne aktivizovalo metódu snehovej gule a viedlo (aj prostredníctvom sociálnych pracovníkov) k regrutingu homogénnych skupín (rodín) a ľudí, ktorí reportovali ZZ kvôli zahrnutiu do vzorky. Pri zbere dát tak v teréne mohol nastať zmätok, veľké skupiny čakajúce na výskum a tlak na výskumníčky a výskumníkov pre skrátenie zberu dát aj zo strany sociálnych pracovníkov, čo malo vplyv na hĺbku výpovedí zo strany participantov. Tento problém však nastal len v jednom prípade zberu dát v lokalite 1 - západné Slovensko, pričom poradie a prioritizácia participantov a participantiek bola zabezpečená sociálnymi pracovníkmi.

Rozhovory s cieľom získať doplnujúci pohľad na konanie boli vedené aj so sociálnymi pracovníkmi a pracovníčkami, ktorí/é poznali členov komunity a prípady zlého zaobchádzania aj ich kontext. Štúdia 2 sa zamerala na nahlásené prípady zlého zaobchádzania voči Rómom zo strany verejnej moci vo vybraných dostupných databázach sťažností. Analýzy takýchto databáz prebiehali súbežne s terénnym výskumom.

Metódy štúdie 1

Výskum bol kvalitatívny a empirický. Mapoval prípady zlého zaobchádzania a diskriminácie pri výkone verejnej moci (najmä zo strany, resp. v rámci činnosti orgánov štátnej správy, samosprávy, iných verejnoprávných subjektov a pod.) pri ktorom bolo podozrenie z rasového motívu, porušenia zásady rovnakého zaobchádzania a segregáčného konania. Súčasťou mapovania boli aj dôvody nenahlasovania prípadov zlého zaobchádzania a diskriminácie.

Metóda zberu dát

V štúdiu 1 bola realizovaná metóda individuálnych pološtruktúrovaných hĺbkových interview s respondentmi/kami, ktorí/é boli identifikovaní/é v skrínigovom prieskume prostredníctvom referencie od sociálnych pracovníkov a pracovníčok, a ktorí vo výskume reportovali skúsenosť so zlým zaobchádzaním či diskrimináciou zo strany verejnej moci. Interview s Rómami a Rómkami bolo zamerané

na zisťovanie miesta a spôsobu ZZ, aktérov ZZ a ich sociálnej pozície, ako aj vzťahu s dotknutými osobami. Výskum sa tiež zameriaval na to, čo prípadu ZZ predchádzalo či terminológiu používanú pri opise ZZ. Okruhy interview sa týkali aj toho, čím podľa respondentov zle zaobchádzajúci a diskriminujúci ospravedlňovali alebo vysvetľovali toto správanie, aká bola reakcia respondentov na ZZ, aké boli ich pocity a emócie zo ZZ, či a akú mali participanti/ky sociálnu podporu/oporu v danom prípade, ale aj ako sa udalosť vyriešila či aké má pre poškodených udalosť dôsledky. Zisťované bolo aj to, či a prečo nahlásili alebo nenahlásili prípad ZZ a aká je ich predstava o tom, ako by sa podobné prípady mali riešiť.

Interview bolo zamerané aj na oblasť rómskej identity, konkrétne na to, ako kým sa cítia byť respondentí/ky, ako o sebe rozprávajú, k akej sociálnej skupine/skupinám majú blízko, kam patria, ako ich vnímajú a kde ich zaraďujú iní (majorita, minorita), čo ich robí tým, kým sú (telesné znaky, jazyk, zvyky, história, miesto v spoločnosti), kým by si vybrali byť, aby boli spokojní, a to, či udalosť ZZ zmenila ich pohľad na seba, všeobecne Rómov a väčšinovú populáciu.

Interview so sociálnymi pracovníčkami/pracovníkmi zahŕňalo oblasti ako ich vlastný pohľad, vnímanie a interpretáciu popísaných udalostí, aká bola ich subjektívna pozícia a rola v udalosti, aký bol širší kontext udalosti, a tiež ako s danou informáciou o prípadnom zlom zaobchádzaní/diskriminácii naložili – či prípad nahlásili, podali podnet, posunuli na LP organizácie a pod.

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo dokopy 35 participantov a participantiek. Z toho 26 participantov bolo rómskych občanov (7) a občianok (19) vo veku 18 - 65 rokov (priemerný vek=39,3 roka). Vzdelanie mali základné (19) alebo stredoškolské (7). Z respondentov a respondentiek bolo 14 nezamestnaných, ďalší pracujúci (8), v tom aj sezónne práce, brigády a zamestnaní v rámci projektov, 3 na materskej a rodičovskej dovolenke a 1 invalidný dôchodca. Respondenti boli z lokalít: západné Slovensko (MRK; n=14), východné Slovensko (MRK aj integrovaní; n=7), stredné Slovensko (MRK aj integrovaní; n=5). Nepomer v počtoch respondentov v jednotlivých lokalitách bol zapríčinený dostupnosťou ľudí v jednotlivých lokalitách, ktorí boli ochotní sa o zlom zaobchádzaní s výskumným tímom rozprávať.

Výskumu sa tiež zúčastnili sociálni pracovníci a pracovníčky zo všetkých uvedených lokalít, spolu 9. Z toho bolo 8 žien a jeden muž, vo veku 33 - 58 rokov (priemerný vek = 42,8). Vzdelanie mali 3 vysokoškolské a 6 stredoškolské.

Popis lokalít

Lokalita 1 - západné Slovensko

V lokalite 1 žije podľa Atlasu rómskych komunít 101-150 obyvateľov (Atlas rómskych komunít, 2019). Rómska komunita v okrajovej časti mesta v priemyselnej zóne v počte cca 120 obyvateľov. Obyvatelia bývajú v malých domčekoch, ktoré si sami svojpomocne postavili a v pozostatkoch domu, ktorý pred časom vyhorel. Stavby sú nelegálne. Vodu obyvatelia používajú z miestnej studne, kvalita vody však nie je vždy vyhovujúca. Elektrina je pripojená. V komunite je problém s odpadom (tak s jeho triedením, ako s odvozom). Obyvatelia sa živia príležitostnými prácami, len výnimočne získajú zamestnanie v meste (pekáreň, upratovanie a pod.). V tejto lokalite vybudovala Armáda spásy komunitné centrum, kde sa konajú cirkevné obrady, doučovanie detí a voľnočasové aktivity pre deti a tínedžerov.

Lokalita 2 - stredné Slovensko

V meste podľa Atlasu rómskych komunít žije 101-150 rómskych obyvateľov (Atlas rómskych komunít, 2019). Rómske rodiny žijú aj medzi majoritou v obci, väčšina Rómov žije v intraviláne, avšak vyčlenené na okraji obce, pričom je to ťažšie dostupná časť. Domy v tejto lokalite sú postavené legálne, avšak pozemky sú momentálne nevysporiadané. V roku 2010 bola v tejto oblasti postavená nízkoštandardná jednoizbová bytovka pre 6 rodín. Vodu obyvatelia využívajú z obecného vodovodu. Elektrina je v každom dome pripojená. Kúria palivovým drevom (aj drevený odpad, drevotrieska a pod.). Obyvatelia sú zväčša zamestnaní, niektorí sa živia príležitostnými brigádami ("na čierne"), niektorí sú zamestnaní na aktivačných prácach. Na zmluvu je v obci zamestnaný minimálny počet Rómov, a to najmä v miestnom podniku, kde sa vyrába kancelársky nábytok. Od roku 2012 v obci funguje terénna sociálna práca, ktorej služby pomáhajú Rómom (sociálne a základné poradenstvo, doprovody) a od roku 2015 funguje v obci Komunitné centrum, ktoré poskytuje sociálne, základné poradenstvo, špecializované poradenstvo, pomoc pri uplatňovaní práv a právom chránených záujmov, ale taktiež záujmové, preventívne aktivity, prípravu na vyučovanie najmä pre rómske deti, komunitnú prácu a komunitnú rehabilitáciu.

Lokalita 3 - stredné Slovensko (výrazná marginalizácia)

Výskum sme realizovali s ľuďmi z vylúčenej komunity, ktorá sa nachádza mimo mesta, aj s ľuďmi, ktorí žijú v meste. Podľa Atlasu rómskych komunít (Atlas rómskych komunít, 2019) v meste a okolí žije 501-600 rómskych obyvateľov. Podľa sociálnej pracovníčky vo vylúčenej komunite žije približne 300 - 350 obyvateľov. Je to lokalita bez občianskej vybavenosti, nenachádza sa tu škola, zdravotnícke či sociálne služby, autobus v lokalite premáva 2x denne (vozí deti do školy a zo školy). Lokalita bola osídlená po roku 2000, kedy v nej mesto vybudovalo sociálne byty pre neplatičov, ktorí žili predtým v

meste. Obyvatelia sú nezamestnaní, posledné roky sú podľa sociálnej pracovníčky muži v menšej miere zamestnávaní v stavebníctve.

Lokalita 4 - východné Slovensko

Podľa Atlasu rómskych komunít 2019 (Atlas rómskych komunít, 2019) sa v lokalite 4 nachádzajú dve rómske komunity, v ktorých žije 1001 - 1100 obyvateľov. Tieto lokality sa nachádzajú vo vnútri mesta. Dostupnosť k službám je dobrá a sú tu zapojené inžinierske siete. Podľa informácií od terénnych sociálnych pracovníkov asi tretina Rómov v danej lokalite pracuje a žije v zahraničí. Približne polovica tých, ktorí ostali v lokalite, je odkázaná na sociálne dávky, niektorí si privyrábajú príležitostnými prácami alebo zberom druhotných materiálov. Ostatní majú riadne zamestnanie. Vo všeobecnosti je spolunažívanie Rómov s majoritnou populáciou v danej lokalite nekonfliktné a relatívne harmonické. V období niekoľkých posledných rokov však isté napätie spôsobuje zvýšený počet Rómov, ktorí žobru a vyberajú predmety z popolníc. V skutočnosti však nejde o miestnych, títo ľudia prichádzajú z okolitých dedín.

Metóda analýzy

Dáta obidvoch štúdií boli analyzované podľa šesťkrokového postupu reflexívnej tematickej analýzy (TA) (Braun & Clarke, 2006; 2019). Reflexívna TA je flexibilná metóda na identifikáciu, analýzu a vytváranie vzorcov (tém) v rámci dát (Braun & Clarke, 2006). Na dáta nazeráme cez prizmu esencialistickej epistemológie. Pokiaľ ide o prístup k analýze pre esencialistickú paradigmu, Majumdar (2022) sumarizuje, že by mal mať subjektívnejší charakter, pretože sa priamočiarejšie zameriava na záujmy, motiváciu, význam a skúsenosti jednotlivcov. V analýze súboru údajov sa teda dôveryhodnosť a platnosť pripisuje subjektívnym výpovediam participantov, ich vlastnému opisu reality a tomu, ako si ju vysvetľujú. Opierame sa preto o subjektívne výpovede participantov poukazujúce na prípady zlého zaobchádzania, diskriminácie a dôvody ich nenahlasovania. V dôsledku toho sa pri skúmaní javov využíva predovšetkým induktívne a sémantické kódovanie.

V prvej fáze analýzy sa výskumný tím oboznámil s korpusom údajov (dátami štúdie 1 a 2), čo bolo sprevádzané diskusiou a tvorbou poznámok a komentárov k dátam. Podnety týkajúce sa vzorcov a vytvárania významov v dátach viedli k druhej fáze analýzy, v ktorej sme vytvorili predbežnú verziu kódového zoznamu, ktorý mapoval, organizoval a zoskupoval oblasti záujmu v textoch. Proces kódovania analýzy prebehol induktívne s využitím otvoreného kódovania a kódovania in vivo. Kódy boli neskôr študované vo výskumných dvojiciach. Revízia kódov viedla k zoskupeniu kódov, ktoré majú spoločné vzorce a významy.

Prechodom do tretej fázy sme vytvorili návrhy prvých tém. Prvé témy boli vytvorené zoskupením kódov, ktoré majú spoločné významy. Témy boli následne revidované, pričom niektoré boli zoskupené ako podtémy, z iných sme vytvorili samostatné témy. Zvyšné kódy boli spojené do jednej podtémy alebo boli odstránené. Vo štvrtnej fáze analýzy sme vykonali drobné úpravy tém, preskupili podtémy, vytvorili

nové témy a zlúčili či odstránili niektoré z tém, až kým sme nedosiahli konsenzus o vnútornej homogenite a vonkajšej heterogenite. Definovanie a pomenovanie tém bolo piatou fázou analýzy. Cieľom poslednej etapy analýzy, ktorou je písanie správy, bolo identifikovať a prezentovať argumenty súvisiace s výskumnými otázkami, teda typológia zistených prípadov zlého zaobchádzania a diskriminácie zo strany verejnej moci. Kódovanie prebehlo v software Atlas-ti.

Etické otázky

Naša štúdia bola schválená etickou komisiou Ústavu výskumu sociálnej komunikácie, SAV, v. v. i. . Všetci participantí výskumu poskytli pred zaradením do štúdie písomný informovaný súhlas. Pred začiatkom výskumu boli všetci participantí oboznámení s cieľom štúdie a so spôsobom, akým sa s dátami zaobchádza. Účasť vo výskume bola anonymná, dobrovoľná a odmeňovaná darčekomými poukážkami. Údaje boli využité len na účel výskumu a uschované len počas jeho trvania. Participantí boli oboznámení, že z výskumu môžu kedykoľvek odstúpiť. Mená a osobné údaje participantov neboli zverejňované.

Rozhovory boli nahrávané a prepísané prepisovateľkou, ktorá zaručuje mlčanlivosť. Nahrávky aj prepisy rozhovorov sú uložené na internetovom úložisku výskumného pracoviska ÚVSK, SAV, v. v. i. a prístupné len členom výskumného tímu. Listinný materiál je uložený v chránenom úložisku vedúceho projektu. So všetkými získanými materiálmi sa zaobchádzalo v súlade so Zákomom o ochrane osobných údajov (č. 122/2013) a podľa pravidiel GDPR (č. 18/2018) ako s dôverným materiálom.

Vo výskume, v rámci zvolenej výskumnej paradigmy a metódy zberu dát (interview), sme sa snažili nadviazať na autentické vyjadrovanie a jazyk používaný respondentami a respondentkami. V štúdiu tak citujeme vyjadrenia, v ktorých sa nachádzajú aj politicky nekorektné výrazy. Ide napr. o pojem Cigán, ktorý je pejoratívny, ale aj stereotypné normalizácie (napr. „bieli/čierni“). Interpretácie a analýzy výskumnej správy vysvetľujú a problematizujú využívanie podobných stigmatizujúcich a normalizujúcich pojmov, pričom nepodporujú pejoratívne označenia a v primárnom jazyku správy využívajú korektné pojmy (napr. Róm/ka).

Štúdia 1. Výsledky

Zlé zaobchádzanie voči Rómom zo strany verejných inštitúcií a verejnej moci

V získaných dátach sa ako o aktéroch zlého zaobchádzania zo strany verejných inštitúcií spomína najčastejšie polícia, školstvo, zdravotníctvo, samosprávy a Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny. Participantmi popisované formy zlého zaobchádzania zahŕňajú verbálny útok a ponižujúcu komunikáciu (u participantov často označované ako „zlé slovo“ frekventovane sa viažuce na označenie farby pleti - „čierni“), obmedzovanie na slobode (premiestnenie jednotlivcov za hranicu mesta a likvidácia - „roztrhanie“ osobných dokladov) až po fyzické útoky charakteristické najmä pre školstvo a políciu.

Analýzou zozbieraných dát sme vytvorili štyri témy, ktoré premostujú jednotlivé kategórie zlého zaobchádzania, sťažností a dopadov na jednotlivcov.

Podsúvaná vôľa

Podsúvaná vôľa je názov témy, v rámci ktorej popisujeme heterogénne a difúzne formy moci zo strany štátnych inštitúcií, ktoré vedú k diskriminácii, segregácii a zlému zaobchádzaniu voči Rómom. Téma sa venuje problematike zámerov pre vyčleňovanie Rómov v spoločnosti, ktoré sú presadzované a uplatňované štátnymi zamestnancami, a následnej internalizácii takýchto zámerov dotknutými stranami. Tému sme rozdelili na dve podtémy: *Nediskriminujú nás, my sme to tak chceli* a *Skrytá diskriminácia*.

Nediskriminujú nás, my sme to tak chceli

Mnohí participanti sa vyhnú pocitu, že s nimi bolo zaobchádzané nespravodlivo vlastným presvedčením, že dané rozhodnutie je pre nich výhodné. Z dát vyplýva, že toto presvedčenie je im rôznymi spôsobmi podsúvané pracovníkmi štátnych inštitúcií. Rómka pracujúca v sfére sociálnej práce vysvetľuje podliehanie matiek segregáčnym snahám v školstve a zdravotníctve:

Psp: Niekedy, častokrát aj nemocnice to samé hovoria, že ved' my ich nediskriminujeme, oni chceli byť samé, hej, že spolu. A je to častokrát pravda. Oni nezavádzajú, je to tak. Ja som sa s tými ženami rozprávala, a povedia, že chcem tam byť alebo chcem mať v škole dieťa, kde sú ostatné rómske deti, pretože už má zaužívané, že teda vie, že o tie deti sa bojí, keď je v tom nerómskom kolektíve, že mu budú ubližovať, že ho budú šikanovať, že ho budú ponižovať. Takže radšej ho matka nechá v tom prirodzenom prostredí, medzi rovesníkmi alebo v nemocnici si vyberie niekoho radšej, nejakú Rómku, ako tam mať nejakú nerómku, pri ktorej sa nebude cítiť komfortne... Ja si myslím, že je to podsúvaná vôľa, pretože tej rómskej matke nikto nepovie, že ak jej dieťa skončí špeciálne vzdelávanie, tak jeho šance zamestnať sa sú nulové... Tá učiteľka povie, prečo, ved' tuto nestíha, ale keď bude v tejto špeciálnej triede, tak tam to bude stíhať. Tak jasné, že každá matka tomu uverí. (D36)

Podsúvanie segregujúcich zámerov štátnych inštitúcií smerom k Rómom vedie napríklad k tomu, že ich internalizáciou ich nevedome umožňujú alebo sa im nie sú schopné brániť najmä protektívne matky školopovinných detí. Segregáciu Rómov v školstve spôsobujú inštitucionálne zámery, ktoré sú matkami, motivovanými zámerom ochrániť svoje deti pred šikanou zo strany spolužiakov a učiteľov, náročnosťou učebných osnov a úzkosťou spojenou so školou práve umiestnením do špeciálneho (segregovaného) zariadenia, vnímané ako dobrovoľné.

P: Mne tam chodili deti... Prepadávali. Ten najmladší syn, on nestíhal, on plakal mi tuto... On nestíhal, tam sa rýchlo, a teraz to ani nehovorím, ako sa tam teraz učí rýchlo-rýchlo. Nestíhal, plakal mi. A tam sa pomaly, no tam mal samé jednotky, aj všetko sa naučil.

V: Čiže vy ste chceli, hej?

P: Áno, to ja som chcela, áno.

V: Aj pri tých ďalších deťoch?

P: Áno, lebo prepádávali, a tam v pohode.

V: Čiže vám sa nestalo, že by to oni akože rozhodli?

P: Nie. Dali mi taký návrh a ja som súhlasila. Ale ja neľutujem, lebo najmladší, on sa tam naučil všetko. (D1)

Skrytá diskriminácia

Nie všetci participanti podsúvanú vôľu verejných inštitúcií internalizovali. Niektorí mali dostatok informácií a prostriedkov, aby za svoje práva bojovali, avšak skrytosť procesov zabránila, aby sa vyššej vôle vzopreli. V dátach sa spomína snaha škôl „nakombinovať“ žiakov v triedach s cieľom segregovať Rómov do separátnych škôl a tried. Takéto snahy zahŕňajú niektorých žiakov umiestniť do zariadenia špeciálneho vzdelávania, niektorých presvedčiť o zmene školy, niektorých nechať prepadnúť, iných presunúť do vyšších tried. V nasledujúcom citáte sa hovorí aj o ďalších praktikách ako pôsobení na pedagogický kolektív či neinformovanie rodičov o zlom prospechu ich žiakov v predstihu (nepozvanie na rodičovské združenie), čo by mohlo umožniť rodičom zaviesť potrebné preventívne opatrenia. Participant, rodič rómskeho žiaka, hovorí aj o premiestnení rómskych žiakov v rámci triedy ignorujúc zdravotné možnosti dieťaťa.

Psp: To bolo, so ženou sme tam bojovali s riaditeľom. Ten riaditeľ, ten nechcel, aby tam chodili rómske deti úplne. On chcel spraviť, že aby to bola súkromná škola, chodili by tam len vyberané deti. Normálne robil úplne všetko to, navádzal učiteľky, zástupkyňu navádzal na to, aby sme tie decká nedali na súkromnú tam. Takže to bolo tak, že to decká nám ako hovorili doma. My sme tomu najprv nechceli veriť, lebo tie decká si niekedy vymýšľajú, ale to bolo takto. Nastúpili do školy, do toho prvého ročníka. Prvý, druhý deň, týždeň prešiel a v týždni už sedeli všetky rómske deti vzadu. Sedel tam aj náš (meno anonymizované), čo dobre nevidí, on nevidí na tabuľu vôbec. Nikto nám nič nedal vedieť. Ani slabé známky, alebo že neučí sa, nemá úlohy, nič nám nedali vedieť. Ani rodičovské nepozvali, na rodičovské, nič. Tak len došlo na konci školského roka, že prepadol. Ako je to možné? Deti sa doma normálne učili, ale keď ich mala vyvolať učiteľka, vôbec... A riaditeľ stále poukazoval na mňa, ako na rodiča Róma, ktorý tam má deti. Že bolo by dobre, keby dotyční ako niektorí, nepovedal meno... že aby si premiestnili deti do iných škôl. (D22)

V dátach sa spomína aj odvedenie rómskych rodičov a detí pri zápise do školy do špeciálnej (separovanej) triedy, aby ich nevideli ostatní rodičia a následne ich to neodradilo zapísať do školy svoje

deti. V rámci segregujúcich snáh sa objavujú vo výpovediach medzi iným aj snahy o zvyšovanie poplatkov pre školský klub detí.

Psp: A tiež prišli s tým, že ideme - taký návrh bol na zastupiteľstve - že ideme zvýšiť poplatok do družiny, lebo - presne to bolo vtedy, keď tieto deti nastúpili do školy - tých veľa rómskych detí, že ideme... tak není to až toľko, tak desať... že ideme zvýšiť poplatok do družiny, aby deti nechodili do družiny, tieto, rómske, aby teda nechodili, lebo teda že budú robiť zle. (D38)

S dôsledkami nízkej životnej úrovne, predovšetkým v najohrozenejších vylúčených komunitách, a zlej dostupnosti školských zariadení, súvisí ďalší proces podsúvanej vôle vyúsťujúci do segregácie rómskych detí a mládeže v školách. Vo vzorke sa nachádzajú vyjadrenia o záujme o štúdium, ktorému bránia absentujúce prostriedky na dopravu a chýbajúce linky mestskej a medzimestskej verejnej dopravy. Prirodzene, vzdelávacie inštitúcie sú tak rodičmi volené na základe ich dostupnosti, čím výstavba určitých typov škôl v blízkosti vylúčených komunít prehľbuje systémové zlé zaobchádzanie v školstve a následné vylúčenie v rámci trhu práce a spoločnosti. Napovedá tomu aj vyjadrenie sociálnej pracovníčky.

Psp: Som presvedčená, ak postavíme kontajnerovú školu v blízkosti segregovanej lokality a ponúkame tam F-kové odbory typu praktická žena alebo teda murár, alebo nejaké základné lesné práce a podobne, tak jednoducho my vytvárame podmienky pre tých rodičov, aby si vybrali takýto nevhodný spôsob vzdelania. (D36)

Poníženie

Téma *Poníženie* sa týka emocionálneho dopadu celé generácie trvajúceho zlého zaobchádzania smerom k Rómom ale aj toho, čo zlému zaobchádzaniu predchádza. Vytvorili sme preto v tejto téme dve podtémy: *Poníženie ako emocionálna reakcia* a *Poníženie ako predpoklad ZZ*. Podtémy popisujú prípady, kedy sa respondenti a respondentky cítili menejcenní a nehodní spravodlivosti či nárokovania si vlastných práv vo veci zlého zaobchádzania.

Poníženie ako emocionálna reakcia

Z toho, ako často sa motív poníženia vyskytuje vo výpovediach participantiek a participantov je zrejmé, ako hlboko je tento pocit zakorenený u jednotlivcov aj v komunitách, a ako významne vplýva na správanie a riešenie problémových situácií u dotknutých osôb. Akt a pocit poníženia, ktorý Rómky a Rómovia popisujú, má kruciálny dopad na ich psychickú pohodu, sebavedomie, integritu, autonómiu a kompetenciu.

P: Viete, to sú zlé pocity, keď vás niekto celý život uráža a ponízuje. Napríklad z tejto, z nerómskej strany. Vyvyšujú sa nad nami. (D4)

Podmieňuje tak ich očakávania zo strany verejných inštitúcií a majority vôbec už od nízkeho veku tým, že sa zvyčajne začína v škole. Matka opisuje prípad emocionálnej a behaviorálnej reakcie svojho syna na verejné poníženie zo strany učiteľky, ktoré cez jeho nadobudnutý pocit hanby viedli k odopretiu si vlastných práv a potrieb.

P: A môj syn chodil do školy a on mal nárok na obedy, ktoré sú zadarmo ako od štátu... Tak prišiel syn zo školy... a hovorí mi, že nechcel som ti to povedať, deje sa to už dlho, ale učiteľka mi hovorí, že mám zadarmo pred spolužiakmi... že máme zadarmo obedy a že či sa za to nehanbíme, a že prečo... takto učiteľka otvorene pred žiakmi, že prečo nerobíme, ako matka a také veci škaredé no, čo ani nechcem ani hovoriť. A syn sa tak postavil, lebo už bol aj najedovaný po tých mesiacoch, a on sa tak prihlásil... postavil sa, spolužiaci na neho zízajú: viete čo, pani učiteľka, ja vám prisahám, že som bol naposledy na úrade, dnes už tam nejdem, včera som bol naposledy. A ja vám tie obedy nechám. Ak tak útočíte na tie obedy, že ich máme zadarmo, tak si ich nechajte, lebo ja sa už normálne hanbím ísť do tej jedálne kvôli vám zjesť ten obed. Tak ste ma hnusne ponížili. On odvtedy, ešte chodil asi tak tri roky do školy tam, on odvtedy na tie obedy nešiel. (D6)

Poníženie ako predpoklad zlého zaobchádzania

V predchádzajúcom výroku je zreteľná individuálna reakcia dotknutej osoby na ponížujúce slová a skutky zo strany zamestnancov štátnych inštitúcií, ktoré majú u skupiny ako takej za následok pocit psychickej nepohody a menejcennosti, a v dôsledku ktorých sa jednotlivci uspokojí s niečím menej, ako majú iní. Emocionálna reakcia na zlé zaobchádzanie a následne podmienené správanie tak vytvára začarovaný kruh zlého zaobchádzania. Psychické dôsledky zlého zaobchádzania totiž znižujú očakávania a nároky Rómov na verejné služby, čím vedú k neschopnosti brániť sa voči zlému zaobchádzaniu. Platí to aj pri nároku na spravodlivosť, v dôsledku čoho si niektorí účastníci vytvoria zníženú citlivosť na podobné javy alebo vyvinú vyhýbavé stratégie, čím pocit nespravodlivosti potlačia. Vo výsledku to tak zabraňuje ich snahe aktivizovať sa v dosahovaní spravodlivosti. Opýtaní sociálni pracovníci uvádzali prípady, kedy je ich asistencia nevyhnutná a ich sprevádzanie Rómov na úradoch im dodáva stratený pocit sebaistoty a sebavedomia.

Psp: Skúšam aj sám posielat klientov, ale tá sebaistota im chýba stále. Stále tá sebaistota chýba, predsa len neni to jak keby ich prirodzené prostredie, v ktorom sa cítia bezpečne alebo kde môžu byť sami sebou a oni už vedia dopredu, jak keby že ich tam prijímú, ako ich prijímú. Že sú to Rómovia. (D13)

Bezmocnosť

Téma *Bezmocnosť* popisuje výroky participantov opisujúce ich vnímaný pocit bezmocnosti, teda vnímané znemožnenie brániť sa voči ZZ. Podobne, ako téma *Poníženie*, reflektuje na začarovaný kruh dôsledkov a príčin zlého zaobchádzania prostredníctvom internalizácie psychického stavu. Téma popisuje jednak reakciu jednotlivca na zlé zaobchádzanie zo strany verejných inštitúcií, a tiež približuje externé prekážky, ktoré nastávajú, pokiaľ sa človek chce aktivizovať v aktívnom riešení problémov zlého zaobchádzania. V rámci témy sme vytvorili dve podtémy: *Odsúdení na neochotu* a *Furt dačo*.

Odsúdení na neochotu

Sociálny pracovník v nasledujúcom výroku slovným spojením „odsúdené na neochotu“ opisuje procesy, kedy Rómovia vo verejných inštitúciách neúspešne hľadajú služby a asistenciu. Pomenúva tak nemenný a fixný stav, v ktorom jednotlivca pocit bezmocnosti môže odrádzať nárokovať si na svoje práva.

Psp: Lebo ja si myslím, že títo ľudia, tým, že je to tá generačná akože chudoba, že v nej žijú, že si to možno mnohokrát neuvedomujú, že s nimi nie je dobre zaobchádzané. Ale hovorím, že či potrebujú niečo na pošte riešiť alebo čo, ako cítia sa istejšie, ak ich doprevádzame. A myslím si, že je to práve preto, že sa boja, že ich ľudia odbijú, keď ich vidia... Ja sa bojím ale toho, že proste tí ľudia sú už tak, už keď vstúpi do dverí, tak už je to akože... odsúdené na nejakú neochotu, a 'čo zase', 'a zase tento istý'. (D34)

Ľudia stretávajúci sa s neochotou opakovane budú prirodzene inklinovať k vyhýbavým stratégiám riešenia problémov cestou stretu s verejnými inštitúciami. Bezmocnosť ako individuálna reakcia sa následne stane príčinou zlého zaobchádzania tak, že sa jednotlivci nebudú snažiť problémy riešiť - ako je to v prípade participanta, ktorému patrí nasledujúci výrok.

P: Nie, neriešil som to. Lebo, to by sa nedoriešilo dobre podľa mňa, viete. (D31)

Pocit bezmocnosti je pre participantov paralyzujúci a vedie k apatii a nečinnosti v zmysle nahlasovania sťažností v reakcii na zlé zaobchádzanie. Výrok participantky popisuje ako dôvody nenahlasovania sťažností presvedčenie, že by jej požiadavka nebola braná vážne, a tiež všeobecnejšiu povahu chýbajúcich informácií a prostriedkov.

P: Že keby ja si poviem svoje, svoje si poviem, tak ony by mi neverili... Nemala som sa kde sťažovať. Viete, kde? Komu? (D25)

Iní participanti v tomto kontexte spomínajú prekážku “slovo proti slovu”, ktoré ich odrádza vokalizovať a oficiálne nahlasovať prípady ZZ. Vyjadrujú sa, že sťažnosť nevidia ako perspektívne riešenie, pretože ich slovo nebude brané vážne oproti slovu zamestnanca štátnej správy. Vyššie popísané prípady spája neochota štátnych inštitúcií porozumieť problémom Rómov, ktoré sme v dátach opakovane nachádzali. Neochota participantov sprevádza pri neúspešnom prekonávaní prekážok zahŕňajúcich byrokraciu, neprehľadnosť procesov či chýbajúce informácie. Participanti pociťujú absenciu zdrojov, ktoré by im v týchto otázkach pomohli, teda moc, autoritu, informácie, zručnosti, presvedčivosť a podobne.

P: To sme riešili, ale nikto nám nechcel s tým pomôcť. Takže nie, chlapec nemá žiadnu školu. Chlapec má v rukách lopatu... Boli sme aj na úrade, boli sme aj v škole. Len pedagogička je taká, že ona to určí, ona to odkopne a ona všetko rozhoduje v škole. (D3)

Furt dačo

Permanentný stav bezmocnosti niektorí participanti nazývajú „preklatím“ ako niečím, čo je trvalé, dedičné a čoho sa nedá zbaviť, iní participanti tiež na popis tohto javu používajú slovné spojenie „furt dačo“. Opisujú tak pocit, že boj za svoje práva a pohodu, vyžadujúci dávku aktivizácie, energie a zdrojov, nebude v žiadnom bode uzavretý, pretože sa vzápätí vyskytne ďalšia prekážka.

P: No keď ideme čakáme veľa, no, keď idem dačo vybavovať, dačo pýtajú viacej papiere, keď donesieme, zase pýtajú dačo iné, no a furt dačo také. (D11) / P: Furt dačo mali ku Rómom, viete, že toto robí zle, toto robí dobre, furt dačo, viete. (D7)

Ako obranná reakcia tak môže u ľudí nastať nečinnosť vo veciach svojich práv, čím môžu šetriť svoje ľudské zdroje. K tejto reakcii sa môže pridružiť strach z nahlasovania zlého zaobchádzania ako domáhania sa spravodlivosti vo vlastnej veci. Tak tomu bolo napríklad v prípade participantky, ktorá po zlej skúsenosti so záchrankou, kedy sa stretla s krikom sestričky a doktorky, rozhodla neriešiť tento skutok sťažnosťou.

V: Aj ste sa sťažovali?

P: Nie.

V: Nechali ste to tak?

P: Hm. Komu sa budem sťažovať. Potom druhýkrát neprídu, ani keď, viete... (D35)

V iných prípadoch môže dôjsť k vyhýbaniu sa verejným službám. Participanti v tomto zmysle po opakovaných zlých skúsenostiach so zlým zaobchádzaním a nadobudnutí pocitu bezmocnosti spomínajú vyhýbanie sa inštitúciám ako je škola (záškoláctvo), polícia alebo zdravotníctvo (vyhýbanie sa

zdravotným prehliadkam a lekárom). To môže mať okrem psychických následkov nezvratné následky na ich vzdelanosť, zamestnanie, životnú úroveň a zdravie.

Aby dobre bolo

Téma *Aby dobre bolo* opisuje túžbu zo strany Rómov po nekonfliktnom riešení problémov spojených so zlým zaobchádzaním a voľbu cesty menšieho odporu. Na rozdiel od tém *Bezmocnosť* a *Poníženie*, kde sú diskutované dôvody pre zamedzenie možnosti ZZ nahlásiť alebo sa voči nemu brániť, táto téma sa venuje dôvodom a situáciám, v dôsledku ktorých sa vo veci sťažnosti alebo obrany voči ZZ jednotlivci dobrovoľne neaktivizujú alebo volia kompromisné riešenia. Téma reaguje na prípady, kedy sú si jednotlivci zlého zaobchádzania vedomí, avšak nenahlasovanie prípadov ZZ vnímajú ako slobodné a autonómne rozhodnutie, nie dôsledok viktimizácie. Rozhodnutie vopred sa vzdať boja za svoje práva na rovnocenné a spravodlivé zaobchádzanie či prijať kompromisné riešenie vnímajú participanti v týchto prípadoch ako vlastné dobrovoľné rozhodnutie.

Nakoľko sa jedná o voľbu v dôsledku túžby po pokoji ale aj obáv z komplikácií a strachu, v rámci nej sme vytvorili podtémy *Túžba po pokoji ako dôvod nenahlasovania ZZ* a *Strach ako dôvod nenahlasovania ZZ*. Obe podtémy reagujú na výskumné otázky týkajúce sa spôsobov riešenia zlého zaobchádzania u respondentov, v tomto prípade dôvodov nenahlasovania prípadov a vyhýbanie sa sťažnostiam alebo zmierňovanie foriem sťažností.

Túžba po pokoji ako dôvod nenahlasovania zlého zaobchádzania

Mnohí participanti vo svojich príbehoch uvádzajú snahu o ústretovú komunikáciu ako konštruktívny spôsob verbalizovať svoje požiadavky štátnym inštitúciám a pracovníkom, a tiež adresovať diskriminačné praktiky. Snaha, aby dobre bolo, u participantov vyjadruje usilovanie o pohodu a pokoj, ktorá však vedie aj k nenahlasovaniu zlého zaobchádzania, prípadne voľbu pre menej invazívne riešenie rasovo motivovaného zlého zaobchádzania. V ich príbehoch sa objavuje uspokojenie sa s dohovorom, súkromným ospravedlnením alebo ignorovaním problému v domnení, že aktívne riešenie daného problému by viedlo k ďalším komplikáciám.

Participantka žijúca v marginalizovanej komunite priblížila opakujúce sa fyzické útoky polície pri zásahoch a následné kompromisné riešenie. Hoci v jej prípade prvotne došlo k nahláseniu prípadu, v snahe nepoškodiť druhej strane a so záujmom o nekonfliktné riešenie sa napokon rozhodla sťažnosť stiahnuť. Táto voľba pre stiahnutie sťažnosti však bola podsunutá verejnou mocou (podobne ako v prípadoch opísaných v téme *Podsúvaná vôľa* venujúca sa formám ZZ) a následne morálne racionalizovaná participantkou ako jej slobodná voľba v záujme empatie, náboženského presvedčenia a nevhodného načasovania.

P: Udali sme to, a potom nás došiel najvyšší veliteľ, čo bol policajtov, prosiť, aby sme to odvolali, lebo majú rodiny, deti, a že budú bez práce a nebudú mať čo jesť a starať sa ako o rodiny. Tak najstarší brat... nás poprosil. Tak sme to potom nejak, tým, že sme aj kresťania, bolo nám to aj ľúto v jednej veci. A v druhej veci, nechceli sme sa nikam ťahať po súdoch. Tým, že sme mali malé deti, tehotná som bola, tak toto stiahli. (D3)

Strach ako dôvod nenahlasovania zlého zaobchádzania

Participantky a participanti sa vyhýbajú najmä kontaktu s políciou, čo môže byť motivované brutálnymi fyzickými útokmi z ich strany, ktoré sa v našich dátach objavujú opakovane. V dátach je prítomný strach participantov z riešenia rôznych foriem zlého zaobchádzania prostredníctvom polície. Na otázku pre matku, ako by riešila zlé zaobchádzanie v škole voči svojmu dieťaťu, participantka odpovedala:

P: To by som išla do školy, by som to riešila. Nie hádky, ale aby bolo všetko dobre. Aby chodili moje deti do školy dobre. Aby sa nehádali, aby sa to vyriešilo dajak, viete, no... Aby sa to nestalo, že taký veľký problém, s policajtmami alebo taký. (D7)

Iný participant obavou z polície vysvetľuje, prečo sa rozhodol ďalej neriešiť sťažnosťou svoju skúsenosť so zlým zaobchádzaním na úrade práce.

P: Neriešil som to nijako, som to neriešil, mávol som rukou a nechcel som mať problémy. Viete... Lebo on, lebo on, on bol v práci, že teraz keby som voľačo mu povedal, tak zavolá policajtov a je zle. Ja som akože povedal, že akože človek sa oblieka tak, ako na to má... 'A vy ste všetci taká jedna banda' a čo ja viem čo. Tak som len mávol rukou a išiel som preč. Lebo ja nie som akože konfliktný človek že akože. Mávol som rukou, odišiel som preč. (D26)

Tieto prípady spája zjavný strach zo štátnych inštitúcií a pracovníkov, no nenahlasovanie prípadov si participanti zdôvodňujú vlastnou pokojnou povahou, nekonfliktnosťou a nevôľou vytvárať konflikty.

Zlé zaobchádzanie s negatívnym vplyvom na osobnú a rómsku identitu

Výskum priniesol tiež priblíženie špecifických foriem zlého zaobchádzania, ktoré majú vplyv na sebahodnotenie, sebavedomie aj osobnú a etnickú identitu participantov. Išlo o porovnanie Rómov a nerómov, z ktorého Rómovia vychádzali horšie. Tiež sme v tejto súvislosti identifikovali jazykové zlé zaobchádzanie prežívané ako urážky či poníženia. Zlé zaobchádzanie viedlo k narušeniu osobnej identity a dištancovania sa od rómskej identity. Identifikovali sme však tiež aj stratégie zvládania takýchto foriem zlého zaobchádzania. V rámci problematiky dopadu ZZ na identitu sme vytvorili tému *Medziskupinové porovnanie s podtémami Vy ste tí horší a Všetci ste rovnakí*, tému *Jazykové zlé zaobchádzanie*

s podtémami “Čierni” a/alebo/vs. “bieli” a Rómovia a/alebo Cigáni a témy *Dištancovanie sa od rómstva* a *Neviem, kto som*.

Medziskupinové porovnávanie

Vy ste tí horší

Respondenti v interview reflektovali negatívne hodnotenia zo strany príslušníkov majority. Medzi negatívnymi pripisovanými charakteristikami boli: špinavosť, neprispôsobivosť, *že sa nevieme správať, nevieme poďakovať, kradneme*. Zaujímavé zistenie z dát je, že najsilnejšie negatívne prívlastky priradované Rómom vníma sociálny pracovník, ktorý pracuje v prostredí prostitúcie. Rómske prostitútky sú v jeho opisoch inými aktérmi (v tomto prípade políciou) vnímané ako *odpad*, pričom reprodukuje slová polície ako: *Cigánov treba všetkých postrieľať*. Ním sprostredkované pripísané charakteristiky sa tiež spájali s marginalizovaným miestom bydliska: *neprispôsobivá, špinavá, z osady*. Negatívne charakteristiky sú generalizované na všetkých Rómov: *Si ako tí, čo sa nevedia chovať* (na Východe). Takéto vnímanie vyúsťuje do istej fatálnosti vo vnímaní seba: *Furt som stále Cigán, to nezmením alebo menšina je vždy vinná* či *Rómovia majú prekliaty život*. Mnohé z týchto negatívnych dopadov zlého zaobchádzania na osobnú identitu sú zachytené v nasledujúcom výroku.

P: ... bieli akože. Sú hnusní na nás. Lebo hovoria, že robíme bordel, že všetko je po nás špinavé, že nevieme si to po sebe upratať... To, že je to ľudská bytosť, že aj ja som, nie som nejaký kus handry, aj keď mám povolanie, aké robím (myslené prostitúcia) a že som užívateľ drog, stále som ľudská bytosť a stále si zaslúžim mať nejaké uznanie, nejakú autoritu aj napriek tomu, ako žijem. Stále mám nejaké hodnoty. Nie som nejaký odpad spoločnosti. (Di14)

Uvedený výrok dokumentuje viaceré znaky zlého zaobchádzania. V správaní voči participantke je vyjadrené neúctivé správanie, poníženie a ohrozenie ľudskej dôstojnosti. Sú tu prítomné aj znaky jazykového zlého zaobchádzania, o ktorých píšeme ďalej. Ukazuje sa, že medziskupinové porovnávanie Rómovia - nerómovia slúži na poníženie jedných a zvýšenie sebavedomia a mocenskej pozície druhých.

Všetci ste rovnakí

Častým mechanizmom paušalizácie identity jednotlivcej osoby bola generalizácia obvykle neželaných vlastností na všetkých príslušníkov menšiny: *Cigáni - do jedného vreca, Cigáni - kolektívna vina* alebo *všetci ste rovnakí*.

P: No to som bol v (miesto anonymizované), ja som bol v jednej firme. Bývalá manželka mi akože vybavila prácu, ona tam robila skorej a tí, tí druhí, tí bieli sa na mňa tak pozerali... Cigán, toto, toto, že on to nezvládne, hinto, toto. Bol tam jeden takisto, jeden Cigán, toho som nepoznal, a do jedného vreca nás hádzali! Ten bol taký - darebák, do roboty nechodil, ja som chodil... (Di42)

Zaznamenali sme aj pripisovanie správania ľudí v sociálnej núdzi či na okraji spoločnosti príslušníkom rómskej menšiny.

P: No, vám poviem, zaobchádzajú tak s nami, že oni si berú tak, že každý je toto isté. Viete, že Cigán, tak toto isté. Že chodí po bedňoch, a také.

V: Bedňoch, to čo je?

P: Popolnica (Di36).

Stratégia zlého zaobchádzania, ktorej terčom boli v tomto prípade naši respondenti, bola generalizácia negatívnych vlastností na všetkých príslušníkov danej sociálnej či etnickej skupiny. Dochádza tu tiež k stereotypizácii a depersonalizácii našich respondentov, pričom sú im prisudzované stereotypné negatívne vlastnosti a nie je prihliadané na ich individualitu a ich ľudské kvality. Aj v tomto spôsobe zlého zaobchádzania môžeme tiež sledovať jazykové zlé zaobchádzanie - hanlivé označenia (ktorým sa venujeme ďalej). Vyskytujú sa tu tiež znaky rasového a etnického obťažovania a diskriminácie (REHD), konkrétne znevýhodňovanie a vylučovanie jednotlivcov na základe ich etnickej odlišnosti.

Jazykové zlé zaobchádzanie

“Čierni” a/alebo/vs. “bieli”

“Farebné” odlišenie Rómov a nerómov má často duálny, resp. bipolárny charakter. Všeobecný stereotyp spája čiernu farbu s niečím negatívnym a smutným a farba biela je chápaná ako pozitívna a optimistická. V rozhovoroch respondenti uvádzali bipolarity *biely (normálny)*, myslené ako nerómovia vs. *čierny, počarbaný a čierna papuľa* (čo si otvára ústa), myslené ako Rómovia. Vyskytol sa aj význam očiernenia: *na dedinách ťa škôr očiernia* (tiež myslené špecificky na Rómov). Čierna farba je niekedy aj respondentmi pripisovaná rómskej identite: (som) *Rómka lebo som čierna*. Rómska identita spojená s farbou pokožky je respondentmi chápaná fatálne: *do pokožky rómstva sa narodiš*. Vyskytli sa však aj argumenty proti tomuto čierno - bielemu vnímaniu: *Čierni a bieli - to je zlé rozlišovanie*. Súdy na základe farby pleti sú vnímané ako urážlivé a ponižujúce.

P: Človeka sa to dotkne, pretože je to hrozný pocit poníženia, keď vám dá niekto pocit menejcennosti len na základe farby pleti, pretože ničím iným sa od neho nelíšite. Inak to určite

vníma Róm, ktorý pochádza z marginalizovaného rómskeho prostredia, sám sa cíti menejcenný tým, že nie je umytý, nie je čistý, nemá čisté oblečenie... (Di24).

Farba pokožky býva spúšťačom negatívneho správania zo strany príslušníkov majority:

P: Belší chlapci, dievčatá tam tiež začali nadávať do Cigánov.... že prečo tu chodím do školy medzi nich, že tu nepatrím. Že aj tak som taký, ako ostatní, že iba kradnem, fetujem a toto. A som im povedal normálne, že ja som zo slušnej rodiny. Nekradnem, nefetujem, nebývam na osade a vy si myslíte, že teraz vidíte Cigána a každý jeden Cigán musí byť z osady. (Di13)

Farba pokožky zohráva v sociálnom styku významnú úlohu no diskriminačné postoje možno prostredníctvom jazyka zmierňovať.

Psp: Že tá farba vždycky proste zohráva, zohráva úlohu. Tiež si vždycky hovorím, že myslím si, že keby moja farba bola iná, tak ľudia by v živote neriešili moje rómstvo, že riešia ho len preto, že moja farba je karamelová (Di24).

Výsledky ukazujú, že farba pokožky a jej jazykové konotácie bývajú spúšťačom či terčom zlého zaobchádzania. Farba pokožky môže byť označovaná, ale aj prijatá ako istá esencia, ktorá sa spája s viacerými znakmi zlého zaobchádzania, ako je ponížovanie, menejcennosť a vylučovanie. Pri tomto type zlého zaobchádzania pozitívne vlastnosti jednotlivcov nie sú brané do úvahy, prvoradá je farba pokožky.

Rómovia a/alebo Cigáni

Ďalším typom jazykového zlého zaobchádzania je používanie pejoratívneho pojmu Cigán namiesto Róm. Na vnímanie týchto dvoch pojmov sme sa priamo respondentov a respondentiek pýtali. Viacerí respondenti a respondentky vnímajú (aj keď len implicitne alebo z komunikačného kontextu) pejoratívnosť označenia Cigán (*Cigán v preklade - kradne, Róm je slušný, Cigán mi hovorí niekto, keď je drzý alebo Cigán je urážka, Róm je vyššie ako Cigán*).

P: Ta Cigán, to že tak hovorí, že drzý. Ale keď povie Rómka, tak však som Rómka. Nemusí mi nadávať.

V: Takže keby vám niekto povedal, že ste Cigánka, tak by vám to vadilo?

P: Ta lebo tak vždy, vždy nadávajú do Cigánov.

V: Takže je to nadávka.

P: Nikdy nepovie, že som Rómka. Ale Cigán. Sprostý Cigán, alebo tak, to je drzosť. (Di34)

Niektorí respondenti a respondentky zase medzi slovami Cigán a Róm nevidia rozdiely. Iní považujú pojem Róm za majoritný a za "svoj" považujú Cigán (*Cigán je naše, Róm je podľa úradov a gadžov*). Aj pojem Róm však niektorí respondenti vnímali negatívne a snažili sa s tým vysporiadať (*Róm*

- *pocit zlý, ale nehanbím sa*). Vyskytlo sa vnímanie historického či odborného posunu v používaní daných pojmov. Príkladom toho sú nasledujúce vyjadrenia.

P: Takto. Cigáni boli. Už sú Rómovia. Cigáni boli voľakedy. Už to je odborne povedané Róm.

V: A vám čo lepšie sedí?

P: Róm. Róm. (Di42)

Pomenovanie Róm je v niektorých prípadoch vnímané len ako istá hra na slušnosť zo strany majority, ale akoby v pozadí je stále pejoratívne označenie, ktoré je aj respondentom prijímané:

P: Ale to on sa robí taký slušný, ten človek.

V: Ale nie je, len sa tvári?

P: Áno, len sa tvári, že mi povie Róm. Ale keď mi povie Cigán, tak dobre, v poriadku, tak neurazíme sa vôbec. Nemám za čo. (Di2)

Je však potrebné uviesť, že pejoratívne označovanie Rómov považujeme za neúctivé, napriek tomu, že v niektorých prípadoch sa naši respondenti sami označovali takýmto pomenovaním. Vysvetlením je to, že hanlivé a politicky nekorektné označenie Rómov je v spoločnosti znormalizované. V minulosti bol pojem „Cigán“ oficiálne používaný na označenie rómskych obyvateľov a vo verejnom priestore sa aj v súčasnosti tento pojem vyskytuje (je napr. používaný niektorými radikálnymi politikmi). Zároveň však v spoločnosti, mnohých rómskych obyvateľov nevynímajúc, prevláda nízka miera informovanosti o konotáciách a dôsledkoch takéhoto jazyka. Častokrát je nízka informovanosť spojená s faktom, že mnohí Rómovia, predovšetkým žijúci na západnom Slovensku, nehovoria rómskym jazykom, preto si nie sú vedomí významu slova Róm, ktoré v preklade znamená človek. Nereflektované opakovanie pejoratívneho označovania tak zo strany nerómov ako aj Rómov živí urážlivé a neuctivé zaobchádzanie.

Dištancovanie sa od Rómstva

Jedným z dôsledkov zlého zaobchádzania na identitu je dištancovanie sa od rómskej identity. Toto dištancovanie malo viacero podôb. Bol to napríklad dôsledok odmietnutia zo strany partnerky z majoritnej populácie. Dištancovanie malo podobu kultúrneho odstupe: *oni majú (svoje) pesničky, reč*. Argumentom bolo to, že nie je rozdiel medzi ľuďmi z majority a minority s využitím pojmu normálnosti: *som normálna, ako bieli...* Argumentom tiež bola ľudská podstata všetkých: *ja som človek*. Dištancovanie má podobu zdôrazňovania opačných vlastností než im boli pripisované. Ako ilustruje nasledujúca citácia, ide o vlastnosti ako slušnosť a čistota.

P: On sám trpel za svoj pôvod. Ja som mala spolužiačku na strednej. Rómka, aj otec Róm, aj mama Rómka, veľmi slušná rodina, celý život zamestnaní jej rodičia, ona veľmi pekná, ale ona mala v sebe také nejaké predsudky sama zo seba. Voňavka, stále navoňaná, všetko upratané, lavicu vždy

utierala, lebo sa bála, že keď vyzerá ako Rómka, aby ju niekto neodsúdil za to hneď. Takže ona to mala takto v sebe už odmalička. (Di31)

Dištancovanie sa od Rómstva a rómskej kultúry malo podobu zdôraznenia negatívnych znakov:

V: A čo je podľa vás to rómske?

P: Ja neviem. No pesničky, čo počávajú, viete, a vrieskajú po sebe, a to mi vadí.

V: Tí ostatní Rómovia?

P: No. A majú takú inú reč, viete. Vrieskajú po sebe, štekajú po sebe, cigánske toto nosia, tie sukne. (Di25)

Zlé zaobchádzanie, alebo hrozba zlého zaobchádzania, môže mať za následok skrývanie alebo dištancovanie sa od rómskej identity, ktoré boli už aj predtým zdokumentované (Vigo, 2022). Skrývanie alebo dištancovanie sa od rómskej identity môže súvisieť s nízkym statusom Rómov (ktorí sú generalizovaní ako jedna skupina) v slovenskej spoločnosti, ale aj tým, že Rómovia sú vo verejnom diskurze prevažne spájaní s negatívnymi charakteristikami, ako sme to popísali vyššie.

Neviem, kto som

Výsledkom negatívnych reakcií okolia na Rómstvo môže byť aj spochybnenie vlastnej identity. Človek nevie, kde patrí a jasne vie popísať len to, kde ho zaraďuje väčšina.

V: A kde sa zaraďujete, kde patríte? Alebo ku komu patríte?

P: Dá sa to nejako vyjadriť?

V: Tak prvé čo vás napadne, možno nejaký človek, nejaká skupina ľudí. Kde sa tak vidíte súčasťou.

P: Asi nikde.

V: A kde vás zaraďujú ľudia z väčšiny?

P: Chcete to počuť? Za špinavú Rómku, ktorá žije v (miesto anonymizované) a je neprispôsobivá, špinavá, vyjde zo špiny a tak ďalej. (Di3)

Sociálne zaradenie nie je možné kvôli pripisovanej negatívnej identite.

V: No a keby som sa ťa spýtal, že kde ty vlastne patriš, kde je tvoje miesto? Čo si myslíš?

P: Ja neviem, kde je moje miesto, lebo som Cigánka. (Di23)

Spochybnenie či strata identity vykoreňuje človeka zo sociálneho prostredia a sociálnych vzťahov. Tak, ako príslušnosť k znevýhodnenej skupine môže byť stresujúca, rovnako aj nemožnosť zaradiť sa.

Strata sociálnych väzieb môže mať negatívny vplyv na vnímanie seba a tiež môže zvyšovať neistotu v sebakontrole (Slotter, Winger & Soto, 2015).

Zvládanie zlého zaobchádzania za pomoci osobnej identity

Viacerí respondenti uvádzali aj rôzne spôsoby vysporiadania sa so zlým zaobchádzaním za pomoci identity. Išlo o vysporiadanie sa so zlým zaobchádzaním na osobnej úrovni (témy *Ja som ja*, *Normálnosť*, *Viacnásobná identita* či *Ja som človek*), ako aj s využitím sociálnej či etnickej príslušnosti (témy *My sme takí, sme hrdí* a *Sme silná rodina*). Môžeme však povedať, že toto osobné vysporiadanie sa so zlým zaobchádzaním býva aj dôsledkom nemožnosti riešiť zlé zaobchádzanie oficiálne, nahlásením na príslušný kontrolný orgán a o pod.

Ja som ja

Jedným zo spôsobov vyrovnávania sa s tlakom okolia a zlým zaobchádzaním je zameranie sa na osobnú identitu: *ja som ja*, resp. dávanie osobnej identity do popredia pred etnickú identitu: *Ja sa volám (anonymizované krstné meno), som Cigán*. V tomto prípade ide o prioritizáciu všeobecného mena (krstného mena) pred etnickou príslušnosťou. Etnická príslušnosť je vnímaná ako negatívna nálepka, ale zároveň je prijímaná ako známka etnickej príslušnosti. Môže pritom ísť o dištancovanie sa od etnickej či inej skupinovej identity: *ja sa necítim žiadny druh*. Respondenti/ky tiež vyjadrovali spokojnosť s takouto identitou: *Ja som, kto som a to mi stačí*, a nepocitujú v spojení s tým, že sú Rómovia, ani ohrozenie, lebo už nemajú čo stratiť: *Ja nemám čo stratiť*. Súčasťou takejto identity bolo aj pripísanie si pozitívnych vlastností: *Ja mám dobré srdce*. Spokojnosť s vlastnou osobnou identitou a osobný rast môžu byť ochranou pred pridelovaním negatívnych nálepiek:

P: Nikým, ja už som. Nikým, ja nikým nechcem byť a nikdy by som nechcela. Ja som taká, aká som, a takáto budem. A keď tak, len sa zlepšiť, nie zhoršiť, ale zlepšiť. Ako vo veľa veciach, aj v učení, aj vo všetkom. Aj mama lepšia aby som bola, jak babka aby som bola lepšia. Aj žena, keď ešte budem mať nejakého muža, ale meniť akože by som nechcela. Ja som, kto som a to mi stačí. (Di6)

Osobné vlastnosti sú uvádzané ako prvé a etnická identita je sekundárna alebo v pozadí.

V: ...čo by si povedala o sebe, že kto si?

P: O sebe? Som, srandovná som občas, niekedy nadávam, niekedy sa bijem. Pomôžem ľuďom, keď mi povedia.

V: No dobre a cítiš sa byť Rómkou?

P: Áno.

V: Čo to znamená, byť Rómkou?

P: Že som Rómka. Niektorí ľudia nemajú radi Rómov. (Di23)

Ukazuje sa, že ak je ak je etnická identita stigmatizovaná, jedným z východísk, ako sa tým možno vysporiadať, je obrátenie pozornosti na ja, na vlastnú subjektivitu, kde hľadajú silu vzdorovať zlému zaobchádzaniu.

Normálnosť

Odvolávanie sa na normálnosť tiež slúži k ochrane vlastnej identity pred ZZ. Toto odvolávanie však môže mať niekoľko polôh. Odvolávanie sa na normálnosť všeobecnú: (som) *normálny človek ako druhí*, väčšinovú: (som) *normálna, lebo som furt medzi bielymi*, ale tiež odvolávanie sa na normálnosť etnickú či menšinovú: *Normálne. Však Cigán som alebo Som Rómka, normálna Cigánka*. Môže tiež ísť o opustenie rómskej identity v prípade, že prevažuje život v majoritnej spoločnosti, ktorý je považovaný za normálny.

V: Vy sa cítite byť Rómka, alebo ako sa cítite, čím sa cítite?

P: Ani nie. Mne je to už skoro normálne, viete, lebo furt som medzi bielymi, cigánski doma skoro vôbec nerozprávame, iba niekedy, deti vôbec nevedia. Nevedia cigánski, lebo som ich neučila. (Di25)

Ľudská “normálnosť” pritom nemusí vylučovať etnickú identitu.

V: Kým ste ako človek? Tak kým sa vy osobne cítite byť? Kto ste? Ako by ste sa charakterizovali?

P: Nevie, ako by som sa charakterizovala, ale však som normálny človek ako druhí, no. Nevie ako.

V: A cítite sa byť Rómkou?

P: No, no áno. (Di1)

V tomto prípade oproti porovnávaniu Rómovia-nerómovia a následnému vylučovaniu (či už sociálnemu alebo za pomoci symbolických jazykových prostriedkov ako sme ich popísali vyššie) respondenti v tejto stratégii stierajú etnické či iné sociálne rozdiely, alebo ich nevidia ako prekážku spoločných všetkých ľudských hodnôt.

Ja som človek

Zdôraznenie spoločnej ľudskej podstaty všetkých ľudí (*ja som človek, všetci máme spoločné veci ľudské*), či inej nadradenej sociálnej identity (napr. štátna identita) bol ďalší spôsob obrany proti zlému

zaobchádzaniu a zdrojom sebavedomia. Ľudská identita je nadradená aj keď osoba si je vedomá, že je jej pripisovaná etnická identita. Označenie Róm je chápané ako pridelené a akoby odborne zdôvodnené, ale nie je osobne prijaté.

V: Keď sa opýtam, že kto ste alebo že kým sa cítite byť. Tak čo by ste prvé povedali?

P: Kým sa cítim byť, ja som človek. Ja nie som Róm, ja nie som ani, ani gádžo, jak to povedia naši zas vám. Ja sa cítim jak človek, ja sa necítim žiadny druh, lebo aj neviem, ako niekto povie, ja som Cigán automaticky. Nie, ja som človek. Ja som žena, matka, rozvedená žena, a tým aj zostanem. Áno, a som nazvaná ako Cigánka. Tak to beriem, ako že mám ten oný, jak sa to povie, že sme z toho kmeňa alebo čo to je. (Di6)

Alebo ide o prijatie oficiálnej identity:

P: Ako Slovenka sa cítim, ved' bývam na Slovensku. Som slovenská obyvateľka, štátna príslušnosť slovenská. Nemám rómsku, preto hovorím, ja som človek. Ja nie som za Čiňana ani za nikoho. (Di6)

Aj v tomto prípade odvolanie sa na ľudskú podstatu pravdepodobne slúži na isté odstrihnutie sa od stigmatizovanej rómskej identity a na sociálne spájanie sa s najširšou ľudskou populáciou.

Viacnásobná identita

Niektorí respondenti a respondentky pri vytváraní svojej identity kombinujú štátnu príslušnosť a etnickú identitu. Viacnásobná identita môže byť výhodná z hľadiska toho, že človek má väčší, možno aj bezpečnejší sociálny priestor, s ktorým sa identifikuje.

P: Viete čo, tak narodila som sa Rómka, ale v občianskom nemám napísanú rómsku národnosť. Slovenská národnosť.

V: Lebo je to vlastne podľa štátu.

P: Áno, podľa štátu. Takže som slovensko-rómska osoba. Či národnosť, neviem. (Di1)

Takýto spôsob nazerania na seba eliminuje nebezpečné binárne kategórie delenia ľudí, o ktorých sme písali vyššie, ktoré sú častým zdrojom predsudkov. Pluralitná či viacnásobná subjektivita je pre súčasnú dobu príznačná (Bianchi, 2022).

Zvládanie zlého zaobchádzania s využitím sociálnej či etnickej identity

Ďalším spôsobom vysporiadania sa so zlým zaobchádzaním bolo využitie sociálnej či etnickej identity. V tomto prípade boli sociálnym či skupinovým identitám pripisované pozitívne charakteristiky.

My sme takí, sme hrdí

V reakcii na stigma a verbálne formy zlého zaobchádzania ako osočovanie a stereotypné prívlastky si participanti sebaúctu a sebavedomie vytvárajú prostredníctvom hrdosti viažúcej sa na rómsku identitu. Tento typ vymedzenia identity bol jedným z najčastejších foriem vysporiadania sa so ZZ a obsahoval tak pozitívne, ako aj negatívne konotácie. V tejto analýze sa sústreďujeme len na tie, ktoré boli zdrojom pozitívneho sebahodnotenia, ktoré ale boli stereotypným nazeraním na vlastnú kultúru, tak ako ich vytvára majoritná spoločnosť. Boli to charakteristiky ako: talentovanosť, temperament, hudba, spev, rozprávanie, zábava, ľudia z mäsa a kostí, slobodný život.

P: Naša kultúra je krásna. Už keď pozeráte, dávno ešte, keď sme boli, tie sukne a to všetko. Teraz súčasní cigáni sú takí modernejší, už aj rifle, tričká, však viete, ale mne sa páčila tá predtým, čo bola kultúra, keď nosili tie krásne šaty, sukne a ten spev, a tie cimbaly, a tie husle. Tak to je nádherné niečo, to je niečo nádherné, čo v nich je. Skrátka je to hudba, tanec a ja som na to hrdá. Veľa cigánov, keď si zoberiete Rytmus dajme tomu, to je v krvi, to už má človek v sebe, to sa nenaučí. Alebo Pat alebo koho mám povedať, neviem. Je veľa našich cigánov, čo teraz spievajú aj sú známi. Vďaka Bohu, že sa tak vyšvihli, že niečo dokázali. (D16)

Spokojnosť a hrdosť v spojení s rómskou identitou bola vyjadrená opakovane.

P: Viete čo, ja som rada, že som Rómka.

V: A povedzte prečo?

P: Prečo? Ja som rada, že som Rómka, lebo ani by som nechcela byť napríklad gádzofka, lebo som Rómka, tak aj som sa narodila Rómka, mamku mám tiež Rómku aj otca, aj sestru aj bratov, viete. Jaká som, taká som. (D17)

Hrdosť na Rómstvo bola viackrát explicitne vyjadrená, pričom mohlo ísť aj o hrdosť na výchovu v rodine.

P: Ta však som hrdá na to, že som Rómka.

V: Ste hrdá. Dobre. A na čo ste konkrétne hrdá?

P: Že jak mňa vychovali moji rodičia. V dobrom.

V: V dobrom. No a toto mi troška rozved'te. K čomu vás vychovali vaši rodičia?

P: No tak mňa vychovali tak rodičia, že by som sa správala dobre, aby som starším dala úctu, že by som do školy chodila, že by som nerobila problémy. A také veci. (Di34)

V inom prípade išlo o hrdosť na svoju komunitu :

V: A čo pre vás znamená napríklad byť Rómom alebo Rómkou?

P: Tak akože ja som hrdá na svojich ľudí, akože keď už takto to mám povedať. Som človek, ale keď už patrí do toho sveta, takto budem patriť do toho sveta, do toho kmeňa. Tak áno, ja som hrdá na to, že som, že som taká aj tmavá, všetko. Nevadí mi nič. Ako že by mi niečo vadilo, že mám ucho inde alebo čo, nie. Alebo naši Cigáni že by mi, áno, že máme výmenu názorov, že si povieme, toto by tak nemalo byť, nesúhlasia so mnou a ja s nimi zase, ale to neznamená, že nemám rada svojich ľudí. Nie, ja skrátka ja skôr naopak. Ja svojich ľudí milujem a bojovala by som za nich kam by som len išla. (Di6)

Uvedená stratégia zvládania zlého zaobchádzania sa snaží očistiť rómsku identitu a prinavrátiť jej pozitívne hodnoty. Komunitná rómska solidarita, podobne ako ďalej rozoberaná rómska rodina, môže slúžiť ako podporný systém, ktorým jej príslušníci a príslušníčky môžu spoločne čeliť predsudkom, môžu ventilovať svoje frustrácie a pod. (APA, 2022).

Patrím k rodine

Patriť k svojej rodine je dôležitou súčasťou identity, aj keď táto identita nebola v našom výskume participantmi/kami explicitne zdôrazňovaná, ale bola priblížena cez príslušníkov rodiny.

V: A kam patríte? A ku komu patríte?

P: Kam patrím a ku komu? Neviem, lebo mám deti. Viete. Ja si tak beriem. Podľa seba.

V: Takže patríte ku svojim deťom.

P: Patrím ku svojim deťom, ku svojej žene, tak. No, kam patrím... áno, patríme tam. A k Bohu. Tak. Spolu. Bo neviem, kde patrím, ale tak normálne. S rodinou. (Di36)

Patriť k rodine, kde sú žena a deti, je obranou pred majoritnou predstavou, že respondentka, autorka nasledujúceho výroku, nepatrí do "majoritnej" spoločnosti, aj keď sama si tento odmietavý postoj nevie vysvetliť.

P: Chcela som to aj povedať, že k rodine. Áno, patrím k mojím deťom hlavne.

V: A kde vás zaraďujú ľudia z väčšiny...?

P: Povedia mi, že sem nepatrím, ani nevedia niektorí, že som Rómka, kebyže nepoviem. Nevieť prečo. (Di1)

Ukazuje sa, že rodina môže byť dôležitou hodnotou rómskej identity a tiež dôležitým aspektom obrany proti zlému zaobchádzaniu. Rómska rodina, okrem iného, poskytuje pocit bezpečia a je zárukou solidarity v prípade ohrozenia (Bartosz, 2004).

Štúdia 2. Zlé zaobchádzanie v databázach

Za účelom získania databázových a štatistických údajov o riešených prípadoch zlého zaobchádzania s Rómami zo strany verejnej moci sme oslovili viacero štátnych ustanovizní i mimovládnych organizácií. V nasledujúcej tabuľke ponúkame ich zoznam.

Tabuľka 1: Prieskum v potenciálnych databázach zlého zaobchádzania a jeho výsledky

Inštitúcia	Reakcia
Centrum právnej pomoci	Databázu nevedú, súbormi dát nedisponujú
Verejný ochranca práv	Popis 13 konkrétnych riešených podaní
Poradňa pre občianske a ľudské práva	Odkaz na svoje publikačné výstupy
Slovenské národné stredisko pre ľudské práva	Nepodarilo sa získať dáta
Teach for Slovakia	Nepodarilo sa získať dáta
Analytické centrum Ministerstva spravodlivosti	Žiadosť o informácie preposlaná Generálnej prokuratúre
Ministerstvo spravodlivosti	
Ministerstvo vnútra	Databázu nevedú, súbormi dát nedisponujú
Európske centrum pre práva Rómov	Nepodarilo sa získať dáta
Expertná skupina na elimináciu rasovo motivovanej trestnej činnosti, extrémizmu a terorizmu	Odkaz na štatistiku trestných činov extrémizmu
Úrad pre dohľad nad zdravotnou starostlivosťou	Databázu nevedú, súbormi dát nedisponujú
Štátna školská inšpekcia	Databázu nevedú, súbormi dát nedisponujú
Generálna prokuratúra	Databázu nevedú, súbormi dát nedisponujú

Z tabuľky je zrejmé, že štátne inštitúcie, či už ide o ministerstvá, orgány činné v trestnom konaní alebo riadiace a kontrolné orgány v oblasti zdravotníctva a školstva, nevedú databázy a nezhrmažďujú

štatistické údaje, z ktorých by bolo možné vyjadriť incidenciu a charakteristiky podnetov vo veci možnej diskriminácie Rómov. Kancelária verejného ochrancu práv (ďalej KVOP) taktiež nedisponuje takýmito údajmi alebo databázami, avšak zaslala nám opis 13 prípadov, ktorými sa zaoberali, a kde poškodenými boli Rómovia (pričom pripúšťajú, že tento výpočet nie je vyčerpávajúci).

Národnou autoritou pre podporu rovného prístupu je Slovenské národné stredisko pre ľudské práva. Podľa správy o nediskriminácii Európskej siete právnych expertov na rodovú rovnosť a nediskrimináciu, stredisko v roku 2021 riešilo 130 sťažností na diskrimináciu, z čoho v štyroch prípadoch išlo o diskrimináciu na základe etnicity, pričom v niektorých prípadoch (zo všetkých zaznamenaných) išlo o diskrimináciu na základe viacerých charakteristík (European, 2022). Pokus o prístupnenie databázových alebo štatistických údajov inštitúcie bol neúspešný a na jej webovom sídle sme nenašli také spravodajské alebo publikačné výstupy, ktoré by nám umožnili popísať charakter a znaky podaných sťažností.

Expertná skupina na elimináciu rasovo motivovanej trestnej činnosti, extrémizmu a terorizmu nám zaslala odkaz na štatistiku trestných činov extrémizmu. Z nej sme zistili, že v roku 2021 bolo začaté trestné stíhanie pre trestné činy spáchané z osobitného motívu (kde patrí aj skutočná alebo domnelá príslušnosť k niektorej rase, národu, národnosti, etnickej skupine, skutočný alebo domnelý pôvod či farba pleti) v 20 prípadoch (§140, písm. e), v 13 prípadoch išlo o trestné stíhanie z dôvodu hanobenia národa, rasy a presvedčenia (§424) a ďalších 13 trestných stíhaní súviselo s podnecovaním z národnostnej, rasovej alebo etnickej nenávisťi (§424a). V roku 2022 bolo trestných stíhaní pre trestné činy z osobitného motívu 28, 6 z nich súviselo s hanobením národa, rasy alebo presvedčenia a jedno sa týkalo podnecovania k národnostnej, rasovej alebo etnickej nenávisťi. Trestné činy extrémizmu však nie sú predmetom nášho bádania.

Nezisková organizácia Poradňa pre občianske a ľudské práva (ďalej POLP), ktorá sa venuje predovšetkým pomoci Rómom a Rómkam, nám ako zdroj informácií odporučila svoje výročné správy. Z nich je možné nájsť počty klientov, úkonov a konaní s ohľadom na hlavné oblasti činnosti.

Analýza zaznamenaných prípadov zlého zaobchádzania v databázach

Súbežne s empirickým výskumom zlého zaobchádzania bola vykonaná textová analýza podaných sťažností na diskrimináciu či zlé zaobchádzanie v databáze, ktorá nám bola sprístupnená (pozri vyššie metodológiu).

Podávateľ podnetu

Pokiaľ ide o kauzy opísané Kanceláriou verejného ochrancu práv (ďalej KVOP), v šiestich prípadoch bol oznamovateľom subjekt sťažnosti, teda fyzická osoba, ktorá bola alebo sa cítila byť poškodená. Ďalšími oznamovateľmi boli mimovádne organizácie (European Roma Rights Centre a Poradňa pre občianske a ľudské práva) a v piatich prípadoch z popisu nie je zrejmé, kto je podávateľom

podnetu. To isté možno povedať o prípadoch, ktorými sa zaoberala POLP. Avšak, autori výročnej správy za roky 2020-2021 uvádzajú, že úzko spolupracujú s rómskymi aktivistami.

Dotknuté práva

Prípady popísané KVOP sa najčastejšie týkali oblasti bývania (9), nasledovali situácie, v ktorých došlo k neprimeranému zásahu polície (4). V troch prípadoch výrazne rezonovala téma zdravia. POLP sa špecializuje na prípady diskriminácie (bližšie nešpecifikované), policajného násillia a reprodukčných práv (Poradňa, 2022). V rokoch 2020-2021 vykázali 92 konaní v prípadoch diskriminácie, 17 konaní v prípadoch policajného násillia a 9 konaní v prípadoch porušenie reprodukčných práv.

Najčastejšou témou v prípadoch popísaných KVOP bolo bývanie. V týchto prípadoch verejná ochrankyňa práv konštatovala porušenia práva na adekvátne bývanie (čl. 11 ods. 1 Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach), práva na ochranu pred nezákonným výkonom vlastníckeho práva (čl. 20 ods. 3 Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach), práva na rešpektovanie súkromného a rodinného života, obydlia a korešpondencie (čl. 8 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd) a práva na nedotknuteľnosť obydlia (čl. 21 Ústavy SR), a to doväda v deviatich prípadoch. V niektorých kauzách porušenie týchto práv súviselo aj s porušením práva na zachovanie ľudskej dôstojnosti (čl. 19 ods. 2 Ústavy SR) a práva na ochranu zdravia (čl. 40 ods. 1 Ústavy SR).

Druhou najčastejšou témou bolo policajné násillie (ktorému venuje osobitnú pozornosť aj POLP) a neprimeranosť policajných zásahov. Verejná ochrankyňa práv v štyroch takýchto prípadoch konštatovala porušenie zákazu mučenia, resp. hrubého a ponižujúceho zaobchádzania (čl. 3 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd), práva na slobodu a bezpečnosť (čl. 5 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, čl. 17 Ústavy SR), práva na rešpektovanie súkromného a rodinného života, obydlia a korešpondencie (čl. 8 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd) ako aj porušenie zákonom stanovenej povinnosti príslušníkov policajného zboru (využitie donucovacích prostriedkov bez právneho základu).

V oblasti zdravia možno za najvýraznejšiu tému považovať reprodukčné práva, ktorým sa venuje POLP. Ich porušenie vníma nie len v nútených sterilizáciách rómskych žien, ale napríklad aj v segregáčnych praktikách na pôrodnických oddeleniach a v ďalších oblastiach života. Oblasti zdravia sa dotýkajú aj prípady popísané KVOP, ktoré súvisia s opatreniami na zamedzenie šírenia ochorenia COVID-19. Pri týchto kauzách verejná ochrankyňa práv konštatuje okrem porušenia práva na slobodu a bezpečnosť (čl. 5 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd) aj porušenia práva na primeranú životnú úroveň a práva na dosiahnutie najvyššej dosiahnuteľnej úrovne fyzického a duševného zdravia (čl. 11 a 12 Medzinárodného paktu o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach).

Vyhodnotenie podaní a ich výsledky

Výsledkom činnosti POLP sú konania na rôznych úrovniach. V rokoch 2020-2021 vykázala 73 interných konaní, 10 civilných konaní, 10 správnych konaní, 3 trestné konania, 3 konania na Ústavnom súde SR a 8 konaní na Európskom súde pre ľudské práva v Štrasburgu. KVOP v 10 z 13 opísaných prípadoch dala za pravdu podávateľovi podania, v ostatných troch čiastočne uznala opodstatnenosť konania orgánu verejnej moci alebo konštatovala, že porušenie práv dotknutej fyzickej osoby nie je možné preukázať.

Výsledkom činnosti vo všetkých opísaných prípadoch je konštatovanie porušenia práv. V niektorých prípadoch je zrejmé, že verejná ochrankyňa práv vydala odporúčania dotyčnému orgánu verejnej moci, najčastejšie mestu/obci alebo niektorej zo zložiek policajného zboru. V jednom prípade adresovala podnet Ministerstvu vnútra SR i Národnej rade SR, v inom Regionálnemu úradu verejného zdravotníctva a v ďalšom prokuratúre.

V dvoch prípadoch KVOP explicitne uvádza, že orgány verejnej moci (v oboch prípadoch obce) otvorene oznámili, že odporúčania nebudú akceptovať v takom rozsahu, ako ich verejná ochrankyňa práv formulovala.

Diskusia a závery

Kvalitatívny výskum ukázal rôzne formy zlého zaobchádzania, ktoré zažívajú rómski obyvatelia na Slovensku. Boli registrované viaceré formy správania a slovného vyjadrovania, ktoré nerešpektuje dôstojnosť človeka, ktoré sú urážlivé, nespravodlivé alebo nepriateľské. Ukázalo sa, že takéto správanie narúša osobnú pohodu, sebavedomie a integritu človeka, čím môžu znižovať kvalitu života. Ukázalo sa tiež, že jazyk a komunikácia zohrávajú významnú úlohu tak v zlom zaobchádzaní, ako aj v obrane voči nemu. Vo výskume boli identifikované také formy zlého zaobchádzania, na ktoré už predtým poukazovali niektorí autori a organizácie (Schulich, n.d.; Folger, 1993; Keashly et al., 1994), t.j. nerešpektovanie, prehliadanie, urážlivé znevažovanie a porušovanie morálnych noriem správania. Nami identifikované zlé zaobchádzanie má aj znaky diskriminácie, teda posudzovania a zaobchádzania s istou časťou populácie diferencovaným a vylučujúcim spôsobom spojeným s hodnotením menejcennosti (Trujillo, 2006).

Registrovanie prípadov zlého zaobchádzania

Z nášho výskumu (Štúdia 2) vyplynulo, že štátne inštitúcie, či už ide o ministerstvá, orgány činné v trestnom konaní alebo riadiace a kontrolné orgány v oblasti zdravotníctva a školstva, nevedú databázy a nezhrmažďujú štatistické údaje, z ktorých by bolo možné vyjadriť incidenciu a charakteristiky podnetov vo veci novej diskriminácie či zlého zaobchádzania s Rómskymi občanmi. Analýza prípadov,

ktoré eviduje Kancelária verejného ochrancu práv (ďalej KVOP) a Poradňa pre občianske a ľudské práva (ďalej POLP) ukázala, že oznamovateľmi takýchto prípadov sú fyzické osoby a mimovládne organizácie.

Najčastejšie oznámenia sa týkali oblasti bývania, nasledovali situácie, v ktorých došlo k neprimeranému zásahu polície, oblasť zdravia a porušovania reprodukčných práv. Výsledkom činnosti POLP a KVOP boli viaceré konania na rôznych úrovniach slovenskej legislatívy s rôznou mierou úspešnosti. Analýza celkovo ukázala, že oblasti diskriminácie a zlého zaobchádzania s rómskymi občanmi je venovaná minimálna pozornosť zo strany kompetentných orgánov, čo neumožňuje skúmať príčiny týchto javov a ich riešenie.

Čo vedie k prípadom zlého zaobchádzania

Predpoklady zlého zaobchádzania, ktoré sme identifikovali v príbehoch sprostredkovaných výskumnou vzorkou, sme pri analýze rozdelili a interpretovali v niekoľkých témach. *Podsúvaná vôľa* je názov témy, v rámci ktorej popisujeme difúzne formy moci zo strany štátnych inštitúcií, ktoré vedú k diskriminácii a segregácii Rómov. Tieto procesy sa týkajú aj segregácie v zdravotníctve a v školstve, a to prostredníctvom procesov, ktoré si Rómovia osvoja a nebudú sa voči nim vedieť brániť. V snahe ochrániť svoje deti pred šikanou zo strany spolužiakov a učiteľov, náročnosťou kurikula a úzkosťou spojenou so školou, sú častokrát napríklad aj matky podsúvaním vôle navádzané k zaradovaniu dieťaťa do špeciálneho školského zariadenia (Lukšík & Lemešová, 2013).

Tieto procesy sa ukazujú tak v našich dátach, ako aj v inej odbornej literatúre (vid' napr. Cashman, 2017). Segregačné procesy, ktoré začínajú byť uplatňované medzi deťmi, pokračujú v neskoršom živote. V školskej dochádzke sa môžu prejaviť predčasným ukončením a vynechávaním dochádzky či znižovaním nárokov na jej kvalitu. Segregácia sa prenáša do prehlbovania rozdielov medzi sociálnymi skupinami, ktoré môžu podnecovať zlé zaobchádzanie v škole, a to jednak rasovo motivovanú šikanu alebo zlé zaobchádzanie zo strany učiteľov a školy, ktoré žiakom spôsobujú úzkosť a stres (Klaus & Siraj, 2020; Schleicher, 2019). V živote dospelých ľudí sa segregácia odzrkadlí v ich horších pracovných príležitostiach, nižšom príjme a zníženej kvalite života.

V témach *Bezmocnosť* a *Poníženie* sme popisali, aké praktiky a správanie vedú k zníženej schopnosti brániť sa voči ZZ a nahlasovať diskriminačné praktiky zo strany verejnej moci, čo v dôsledku umožňuje pretrvávanie zlého zaobchádzania voči Rómom na Slovensku zo strany verejných inštitúcií. Obidve témy a zároveň internalizované psychické stavy sú zapríčinené opakovaným a pretrvávajúcim zlým zaobchádzaním zo strany majoritnej populácie, v dôsledku ktorých sa mnohí jednotlivci znútornením pocitu menejcennosti či bezmocnosti nedokážu voči ZZ brániť.

Získaný a naučený pocit bezmocnosti oslabuje nároky na spravodlivosť a rovnoprávne zaobchádzanie či uplatňovanie vlastných práv a slobôd. Pocit poníženia zas vytvára u našich participantov pocit, že na slušné zaobchádzanie nemajú nárok, pretože sa dlhodobo stretávali s prejavmi, že sú “niečím menej”, čo znížilo ich nároky na prístup zo strany verejných inštitúcií. Takéto psychické procesy sú v rozpore s tým, o čom hovorí známa teória sebadeterminácie (Ryan & Deci, 2001). Znížená miera autonómie a kompetencií tak v dôsledku zlého zaobchádzania podľa tejto teórie znižuje kvalitu života

jednotlivcov a schopnosť byť motivovaným, čo predznačuje vzdávanie sa nárokov u Rómov trpiacich týmto zaobchádzaním. Tiež možno uvažovať o tom, že túto bezmocnosť “živí” aj rozšírený spôsob písania o Rómoch na Slovensku, v ktorom sa odvoláva na ich indický pôvod, z ktorého sa potom odvodzuje dobrovoľná izolácia a spokojnosť s nízkym životným štandardom (Lukšík, 2018).

Ako boli riešené prípady zlého zaobchádzania

Nepomerne viac, ako o spôsoboch, akými riešili ZZ, sa participanti vyjadrujú o dôvodoch, pre ktoré tieto prípady neriešili. Zaznamenali sme len ojedinelé prípady riešenia prípadov ZZ, a to výhradne na úrovni jednotlivých inštitúcií. Je to v zhode s tým, čo zistili iní autori (Ivanco, Lorenci & Spitálsky, 2022), a to, že napriek rozšírenej a zdokumentovanej diskriminácii Rómov na Slovensku a aj v Slovinsku, Rómovia často váhajú s nahlásením týchto prípadov príslušným orgánom. Táto neochota je spôsobená nízkou informovanosťou v spoločnosti o existencii takýchto orgánov alebo pocitom rezignácie, že ich situácia sa nezmení, prípadne zo strachu z odvetných opatrení. Medzi nahlasovanými sťažnosťami uvádzanými našimi participantmi sa však vyskytli sťažnosti nadriadenému pracovníkovi aktéra ZZ následne vedúce k riešeniu, akým bolo vypovedanie pracovnej zmluvy aktérovi ZZ (napríklad pedagogičke základnej školy).

Téma *Bezmocnosť* sa venuje dôsledku získaného mentálneho stavu bezmocnosti, ktorým je nenahlasovanie sťažností ZZ zo strany verejných inštitúcií. Viera, že by nahlasovanie sťažnosti nevedlo k želanému výsledku, ale naopak, situáciu by neželane eskalovalo či zhoršilo, vedie k nenahlasovaniu prípadov ZZ alebo voľbe kompromisného riešenia či stiahnutia sťažnosti. Participanti pomenúvajú svoj strach z fyzických útokov či zabránenému prístupu k zdravotnej starostlivosti či iným službám v dôsledku sťažnosti, ako popisujeme v téme *Aby dobre bolo*, čo bráni riešeniu jednotlivých prípadov až do uspokojivého záveru a odškodnenia.

Zlé zaobchádzanie ohrozujúce osobnú a sociálnu identitu

Zlé zaobchádzanie bolo účastníkmi a účastníčkami nášho výskumu reflektované aj ako také, ktoré ohrozuje ich osobnú, sociálnu, prípadne etnickú identitu. Z pohľadu Rómov, ale aj sociálnych pracovníkov a pracovníčok, ktorí/é pracujú s marginalizovanými rómskymi komunitami, sa tak deje viacerými spôsobmi. (1) Porovnávaním vlastností väčšiny a menšiny, pričom menšina je horšia: *Vy ste tí horší*, alebo (2) generalizáciou negatívnych vlastností na všetkých príslušníkov rómskej menšiny: *Všetci ste rovnakí*. To je v zhode s tendenciou, ktorú popísali aj iní autori, že majorita má tendenciu znevažovať iné skupiny, najmä ak ide o etnické menšiny. Predchádzajúci výskum zameraný na vzdelávanie a životnú situáciu detí z MRK (Lukšík & Lemešová, 2013) ukázal, že negatívne postoje namierené proti deťom z MRK vznikajú na základe neprimeraných zovšeobecnení o tom, kto a akí sú Rómovia, resp. aké sú rómske deti.

Ďalšie identifikované zlé zaobchádzanie, ktoré ohrozuje osobnú a rómsku identitu sme nazvali *Jazykové zlé zaobchádzanie*. Išlo, podobne ako v predchádzajúcom prípade, o tému reflektujúcu

porovnávanie väčšiny a menšiny, avšak toto bolo jasne bipolárne a založené na jazyku, resp. pojmach: *Čierni a/alebo*/vs. *bieli* a *Rómovia a*/vs. *Cigáni*.

“Farebné” odlišenie príslušníkov majority (bieli) a rómskej minority (čierni) sa spája väčšinou s negatívnymi významami spojenými s čiernou a pozitívnymi významami spojenými s bielou, pričom tieto “farebné” kategórie sú v protiklade. V rozhovoroch respondenti uvádzali bipolarity, akými boli nazývaní zo strany príslušníkov majority: *biely (normálny)* vs. *čierny, počarbaný* a pod. Vyskytol sa aj význam očiernenia (na popis toho, že Rómovia boli po príchode do inej lokality očiernení) a pojem “čierni” bolo celkovo vnímané ako nadávka a istý druh poníženia. Prijatie tohto diskurzu príslušníkmi menšiny môže viesť k seba-stereotypizácii a dištancovaniu sa od viktimizovanej identity (Giroud et al., 2021), čo sa ukázalo aj našom výskume.

Už v minulosti sa ukázalo, že na Slovensku sa v diskurze o Rómoch dáva do kontrastu morálna majorita a nemorálni Rómovia. Takto vytvorená dominancia väčšiny, ktorá sa prezentuje ako prirodzená, umožňuje väčšine zaujať voči menšine nadradenú pozíciu, z ktorej možno rozhodovať o menšinách bez vypočutia a zohľadnenia ich hlasu (Chudžíková, 2011). Ukazuje sa tiež, že jazyk je dôležitým kritériom, podľa ktorého sa členovia skupiny porovnávajú s inými skupinami (Giles & Johnson, 1987). Uvedené sociálne porovnanie: lepší - horší, bieli – čierni, problematizuje rómsku menšinu a ovplyvňuje sociálnu solidaritu tým, že Rómov odpútava a vzdávať sa od ich spoluobčanov (Surdu & Kovats, 2015), o čom svedčia aj ďalej popísané dôsledky zlého zaobchádzania.

Dôsledky zlého zaobchádzania

Najpodstatnejším dôsledkom zlého zaobchádzania zo strany verejných inštitúcií sú procesy, ktoré zabezpečujú pretrvávanie diskriminačných javov. Patria medzi ne všetky javy, ktoré sú zároveň predpokladmi ZZ, teda podsúvaná vôľa pre segregáčne procesy, a tiež znútornené pocity bezmocnosti a poníženia. Emocionálny stav jednotlivcov a presvedčenie skupiny v dôsledku ZZ charakterizuje poškodený sebaobraz, znížené sebavedomie a pridružené javy, ako napríklad stres či strach. Participanti si v dôsledku ZZ vytvárajú vyhýbavé maladaptívne kopingové stratégie v reakcii na stres, konkrétne vyhýbanie sa kontaktu s políciou, vynechávanie školskej dochádzky (a vyhýbanie sa iným školským zariadeniam ako napr. školskej jedálni) či vyhýbanie sa zdravotným službám. Vyhýbavé stratégie sú okrem psychického zdravia ohrozujúce aj pre fyzické zdravie (APA, 2022).

Negatívne emocionálne reakcie ako bezmocnosť, poníženie a stres, a tiež poškodený sebaobraz a kompetencie, sú pritom dôležité ukazovatele zníženej osobnej pohody aj kvality života. Negatívny dopad zlého zaobchádzania na ľudskú pohodu bol zistený aj v iných výskumoch (Kessler et al., 1999; Klönoff et al., 1999; Roberts et al., 2004; Sanchez & Brock, 1996; Schneider et al., 2000).

Dôsledky zlého zaobchádzania s vplyvom na osobnú a etnickú identitu

Medzi dôsledkami zlého zaobchádzania, ktoré mali vplyv na osobnú a etnickú identitu, sme identifikovali dôsledky ZZ, ktoré sme nazvali: *Neviem, kto som* a *Dištancovanie sa od Rómstva*. Výsledkom negatívnych reakcií okolia na príslušníkov rómskej menšiny môže byť spochybnenie vlastnej identity Rómov (*neviem, kto som*). Výsledky ukazujú, že človek v takejto situácii nevie, kde patrí a jasne vie popísať len to, kde ho zaraďuje väčšina. Človek sa nevie sociálne zaradiť, pretože jeho etnickej identite sú pripisované negatívne vlastnosti.

Dištancovanie sa od rómskej identity sa ukázalo ako ďalší dôsledok negatívneho zaobchádzania s vplyvom na osobnú a etnickú identitu. Dištancovanie malo podobu kultúrneho odstupu: *oni majú* (svoje) *pesničky, reč*. Argumentom bolo to, že nie je rozdiel medzi ľuďmi z majority a minority s využitím pojmu normálnosti: *som normálna, ako bieli*. Dištancovanie sa od Rómstva a rómskej kultúry malo aj podobu negatívneho hodnotenia správania sa Rómov či rómskej kultúry. Platí teda, že identita Rómov môže mať situačný charakter, teda že daná osoba sa identifikuje s rómskou etnickou skupinou v prípadoch, keď sa táto sebaidentifikácia spája s priaznivým hodnotením a sebahodnotením (alebo si ju tak sama vytvára, ako píšeme ďalej), a naopak, dištancuje sa od rómskej etnickej identity v prípadoch, keď je ohrozené jej sebaaprijatie (Gazdálková, 2008).

Osobné vysporiadanie sa so zlým zaobchádzaním

Ako sme už písali vyššie, viacerí respondenti uvádzali aj rôzne spôsoby vysporiadania sa so zlým zaobchádzaním za pomoci svojej identity. Išlo o vysporiadanie sa so zlým zaobchádzaním na osobnej úrovni popísaným v témach *Ja som ja*, *Normálnosť*, *Zmiešaná osoba*, *Ja som človek*, ako aj osobnej úrovni s využitím sociálnej či etnickej príslušnosti u tém: *My sme takí, sme hrdí* a *Sme silná rodina*. Takýto typ osobného vysporiadania sa so zlým zaobchádzaním bol u participantov často dôsledkom percipovanej nemožnosti riešiť zlé zaobchádzanie oficiálnou sťažnosťou či napríklad nahlásením na príslušný kontrolný orgán.

Podobné vysporiadanie sa so zlým zaobchádzaním je v duchu pozitívneho vnímania rómskej identity, ktorá zahŕňa rómsku ľudskosť, kultúru a jazyk (Hübschmannová, 1998) vo svojej identite. Z osobných skúseností našich respondentiek a respondentov vyplynulo, že dobrým spôsobom vysporiadania sa s tlakom jazykového zlého zaobchádzania je využívanie neutrálnych a/alebo odborných pojmov pri označovaní príslušníkov rómskej minority, napr. človek, občan, občianka, Róm, Rómka. Tak možno podporovať tzv. symbolické zvládanie a pomocou pojmov, jazyka a diskurzu rozvíjať porozumenie, hľadať pozitívny zmysel a vyrovnávať sa predsudkami (upravené podľa: Wagner et al., 2002). Aj predchádzajúci výskum (Lukšík, 2019) ukázal, že existuje dobrá argumentácia rómskych rodičov detí pred vstupom do predškolského vzdelávania, ktorá môže byť bariérou zlého zaobchádzania. Rodičia týchto

detí argumentovali v prospech rovnakých príležitostí v predškolskom vzdelávaní, pričom podporovali hodnoty rovnosti, vzájomného poznávania, sociálnej spravodlivosti a participácie.

Sumár

Kvalitatívny výskum ukázal viaceré formy zlého zaobchádzania, ktorému čelia rómski obyvatelia na Slovensku. Išlo o urážlivé, nespravodlivé alebo nepriateľské správanie a slovné prejavy, ktoré nerešpektujú dôstojnosť človeka. Zlé zaobchádzanie sa prejavovalo aj nečinnosťou, ľahostajnosťou či neposkytnutím rovnakých šancí. Respondenti deklarovali len nízku mieru nahlasovania takýchto prípadov. Nenahlasovanie prípadov zlého zaobchádzania súvisí s nízkou informovanosťou v spoločnosti o existencii orgánov, ktoré sa takými prípadmi zaoberajú, ale tiež ich objektívnym nedostatkom. Nenahlasovanie prípadov zlého zaobchádzania bolo dôsledkom rezignácie na danú udalosť, a tiež dôsledkom presvedčenia, že situácia respondentov sa nemôže zmeniť alebo tým, že sa respondenti báli odvetných opatrení.

Výskumom boli identifikované špecifické mechanizmy zlého zaobchádzania, ako sú podsúvanie vôle zo strany verejnej moci (napr. segregácia detí v školskom systéme) či praktiky vedúce k bezmocnosti alebo poníženiu a zníženej schopnosti brániť sa voči zlému zaobchádzaniu. Ďalším zo spôsobov zlého zaobchádzania bola generalizácia negatívnych vlastností na všetkých príslušníkov danej sociálnej či etnickej skupiny. Dochádzalo tu tiež k stereotypizácii a depersonalizácii členov danej sociálnej či etnickej skupiny, pričom im boli prisudzované stereotypné negatívne vlastnosti bez toho, aby bolo prihliadané na ich individualitu a ľudské kvality.

Výsledky ukazujú, že farba pokožky a jej jazykové konotácie bývajú spúšťačom alebo terčom zlého zaobchádzania. Farba pokožky môže byť označovaná, ale aj prijatá ako istá esencia, ktorá sa spája s viacerými znakmi zlého zaobchádzania, ako je ponížovanie, menejcennosť a vylučovanie. Zlé zaobchádzanie alebo hrozba zlého zaobchádzania viedla k skrývaniu alebo dištancovaniu sa od rómskej identity. Spochybnenie či strata identity však v dôsledku vykoreňuje človeka zo sociálneho prostredia a sociálnych vzťahov. Tak, ako príslušnosť k znevýhodnenej skupine môže byť stresujúca, rovnako aj nemožnosť zaradiť sa má negatívny vplyv na vnímanie seba. Zlé zaobchádzanie podľa našich zistení aj takýmto spôsobom narúša osobnú pohodu, sebavedomie a integritu človeka, čím znižuje kvalitu života.

Ukázalo sa, že rodina môže byť dôležitou hodnotou rómskej identity, a tiež dôležitým aspektom obrany proti zlému zaobchádzaniu. Komunitná rómska solidarita a príslušnosť k rodine slúžia ako podporný systém, ktorým jej príslušníci a príslušníčky môžu spoločne čeliť predsudkom, môžu ventilovať svoje frustrácie a pod. Výsledky štúdie naznačujú, že ak je etnická identita (v tomto prípade rómska) majoritou stigmatizovaná, jedným z východísk, ako sa s tým vysporiadať, je obrátenie pozornosti na Ja, na vlastnú subjektivitu a osobné či všeľudské kvality človeka.

Odporúčania

Na akademickej, odbornej, ale aj praktickej úrovni odporúčame:

1. Reflektovať a pomenovať všetky formy zlého zaobchádzania, napr. aj tie slovné (nielen zjavnú diskrimináciu či segregáciu) a komunikovať jej negatívne dôsledky: poníženie, bezmocnosť, zneistenie identity, dištancovanie sa od rómskej identity (odborná a vedecká komunita, sociálni pracovníci a pracovníčky).
2. Vytvoriť databázu zlého zaobchádzania a pravidelne komunikovať jej výsledky (niektorá z inštitúcií v tabuľke 1).
3. Byť citliví na jazykové označenia rómskej menšiny, nepoužívať bipolárne kategórie ako biely - čierny, nepoužívať farebné označenia.
4. Podporovať a posilňovať všel'udské formy osobnej identity napr. *ja som ja, ja som človek*.
5. Podporovať každé nenásilné riešenie zlého zaobchádzania zo strany štátnych či miestnych orgánov (protestovanie, nahlasovanie) a trvať na odpovedi či riešení.
6. Obmedzovať stereotypné (fatálne) vnímanie rómskej identity, ale vnímať ju ako niečo dynamické, čo je v pohybe.
7. Podporovať a posilňovať u rómskej menšiny pozitívne vnímanie rómskej identity, a to napríklad hrdosť na rómsku identitu, pestrosť rómskych identít, sociálne a rodinné väzby Rómov či rómsku kultúru.
8. Podporovať tzv. kolektívne symbolické zvládanie, t.j. za pomoci využívania neutrálnych alebo pozitívnych pojmov, napr. človek, Róm (namiesto hanlivého označenia) a meniť svoj, ale aj verejný diskurz o Rómoch.
9. Scitlivovanie verejnosti, aby vnímali aj menej zrejmé formy diskriminácie a zlého zaobchádzania, a tiež pozitívne znaky rómskej identity popísané vyššie.
10. Realizovať kampaň a potom systematicky opakovať informácie o tom, ako a kde nahlasovať prípady zlého zaobchádzania (inštitúcie, linky, poradenstvo a pod.).

Literatúra

American Psychological Association. (2022). *Discrimination: What it is and how to cope*. Dostupné z <https://www.apa.org/topics/racism-bias-discrimination/types-stress>

Atlas rómskych komunit, 2019 (2019). Dostupné z: <https://www.romovia.vlada.gov.sk/atlas-romskych-komunit/atlas-romskych-komunit-2019/>.

Bartosz, A. (2004). *Neboj sa Cigána*. Sobrance: OZ Romani vodži.

Baumstarck, K., Alessandrini, M., Hamidou, Z., Auquier, P., Leroy, T., & Boyer, L. (2017). Assessment of coping: a new french four-factor structure of the brief COPE inventory. *Health and quality of life outcomes, 15*, 1-9.

Bergman, M. E., Palmieri, P. A., Drasgow, F., & Ormerod, A. J. (2007). Racial and ethnic harassment and discrimination: In the eye of the beholder?. *Journal of Occupational Health Psychology, 12*(2), 144-160.

Bianchi, G. (2022). *Figurations of Human subjectivity. A contribution to second-order psychology*. Cham: Palgrave Macmillan.

Blase, J. (2003). *Breaking the silence: Overcoming the problem of principal mistreatment of teachers*. Corwin Press.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology, 3*(2), 77-101.

Braun, V., & Clarke, V. (2014). What can “thematic analysis” offer health and wellbeing researchers?. *International journal of qualitative studies on health and well-being, 9*(1), 261-52.

Braun, V., & Clarke, V. (2019). Reflecting on reflexive thematic analysis. *Qualitative research in sport, exercise and health, 11*(4), 589-597.

Cashman, L. (2017). New label no progress: institutional racism and the persistent segregation of Romani students in the Czech Republic. *Race Ethnicity and Education, 20*(5), 595-608.

Cortina, L. M., Magley, V. J., Williams, J. H., & Langhout, R. D. (2001). Incivility in the workplace: Incidence and impact. *Journal of Occupational Health Psychology, 6* (1), 64-80.

Diener, E. (2009). *The science of well-being: The collected works of Ed Diener* (Vol. 37, pp. 11-58). New York: Springer.

- Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2002). Will money increase subjective well-being?. *Social indicators research*, 57, 119-169.
- Diener, E., & Seligman, M. E. (2002). Very happy people. *Psychological science*, 13(1), 81-84.
- Elšík, V. (2004). *Romové, etnicita a radikální konstruktivismus. (Roma, Ethnicity and Radical Constructionism.*”). Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. Dostupné z http://web.ff.cuni.cz/ustavy/ulug/lingvistika/elsik/Elsik_2004_HO_Etnicita.pdf
- Erikson, E. H. (1994). *Identity and the life cycle*. WW Norton & company.
- European Commission, Directorate-General for Justice and Consumers, Durbáková, V. (2022). *Country report : non-discrimination : transposition and implementation at national level of Council Directives 2000/43 and 2000/78 : Slovakia 2022*, Publications Office of the European Union.
- European Union Agency for Fundamental Rights.(2022). Roma in 10 European Countries. Dostupné z https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2022-roma-survey-2021-main-results2_en.pdf
- Evans, D. (2015): *Language and Identity: Discourse in the World*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Fibbi, R., Midtbøen, A. H., & Simon, P. (2021). *Migration and discrimination: IMISCOE short reader* (p. 98). Springer Nature.
- Fiske, S. (1998). Stereotyping, prejudice, and discrimination. *Handbook of Social Psychology*, 2, 357-411.
- Folger, R. (1993). Reactions to mistreatment at work. In Murnighan, J. K. (ed.), *Social Psychology in Organizations*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, pp. 161–183.
- Gallo Kriglerová, E., Holka Chudžíková, A., Kadlečíková, J., & Pišová, M. (2022). *Mladí ľudia z menšín. Identita, dôvera, vylúčenie, participácia*. Bratislava: CVEK.
- Gazdíková, M. (2008). *Dvoji identita současné romské inteligence*. [Diplomová práca. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií.] Vedúci: Imrich Vašečka.
- Giles, H., & Johnson, P. (1987). Ethnolinguistic identity theory: a social psychological approach to language maintenance. *International journal of the sociology of language*, (68), 69-99.
- Giroud, A., Visintin, E. P., Green, E. G., & Durrheim, K. (2021). ‘I don't feel insulted’: Constructions of prejudice and identity performance among Roma in Bulgaria. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 31(4), 396-409.
- Harrick, E. J., & Sullivan, G. M. (1995). Racial harassment: Case characteristics and employer responsibilities. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 8, 81-95.

- Hübschmannová, M. (1998). Můžeme se domluvit. Šaj pes dovakeras. *Univerzita Palackého v Olomouci*.
- Hübschmannová, M., Kalinin, V., & Kenrick, D. (2000). *What is the Romani Language*. University of Hertfordshire Press.
- Chudžíková, A. (2011). Menšina v politickom diskurze, *Menšinová politika na Slovensku*, 4,10–12.
- Ivanco, Š., Lorenci, J., & Spitálsky, A. (2022) *Equality and justice on the sidelines: Comparative report on discrimination against Roma and their access to justice in Slovakia and Slovenia*. Správa: Minority Rights Group Europe, Poradňa pre občianske a ľudské práva, EPEKA Slovenia. Dostupné z https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2022/11/MRGE_PressRep_EN_Nov22_corrected.pdf.
- Jakoubek, M. (2004). *Romové, koniec (ne) jedného mýtu: tractatus culturo (mo) logicus* (Vol. 12). Socioklub.
- Kamberi, E., Martinovic, B., & Verkuyten, M. (2015). Life satisfaction and happiness among the Roma in Central and Southeastern Europe. *Social Indicators Research*, 124, 199-220.
- Keashly, L., Trott, V., & MacLean, L. M. (1994). Abusive behavior in the workplace: A preliminary investigation. *Violence and victims*, 9(4), 341-357.
- Kessler, R. C., Mickelson, K. D., & Williams, D. R. (1999). The prevalence, distribution, and mental health correlates of perceived discrimination in the United States. *Journal of health and social behavior*, 208-230.
- Klaus, S., & Siraj, I. (2020). Improving Roma participation in European early childhood education systems through cultural brokering. *London Review of Education*, 18(1), 50-64.
- Klonoff, E. A., Landrine, H., & Ullman, J. B. (1999). Racial discrimination and psychiatric symptoms among Blacks. *Cultural diversity and ethnic minority psychology*, 5(4), 329.
- Lajčáková, J., Gallová-Kriglerová, E., Kadlecíková, J., Balážová, Z., & Chudžíková, A. (2017). *Riešenie nezamestnanosti Rómov. Od mýtu k praxi a späť*. Bratislava: CVEK.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer publishing company.
- Lim, S., & Cortina, L. M. (2005). Interpersonal Mistreatment in the Workplace: The Interface and Impact of General Incivility and Sexual Harassment. *Journal of Applied Psychology*, 90(3), 483–496.
- Lukáč, M. (2015). *Rómovia a vzdelanie. Sociálne a edukačné kontexty*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 133.

- Lukšík, I. (2019). Children from Marginalised Roma Communities at the School Gates: The Disconnect Between Majority Discourses and Minority Voices. *Early Childhood Education Journal*, 47(3), 665-675.
- Lukšík, I., & Lemešová, M. (2013). *Deti v ťažkých životných situáciách*. Trnava: Tipi Universitatis Tyrnaviensis (In Slovak).
- Majumdar, A. (2022). Thematic analysis in qualitative research. In *Research anthology on innovative research methodologies and utilization across multiple disciplines* (pp. 604-622). IGI Global.
- Markovič, F., & Plachá, Ľ. (2022). Príjmy a životné podmienky v marginalizovaných rómskych komunitách: Vybrané ukazovatele zo zisťovania EU SILC_MRK 2020. Úrad vlády Slovenskej republiky.
- Masten, A. S., Best, K. M., & Garmezy, N. (1990). Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and psychopathology*, 2(4), 425-444.
- Michalos, A. C. (2008). Education, Happiness and Wellbeing. *Social Indicators Research*, 87(3), 347-366.
- Mistreatment. (n.d.a). In: *Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus*. Dostupné z <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mistreatment>
- Mistreatment. (n.d.b). In: *Law Insider*. Dostupné z <https://www.lawinsider.com/dictionary/mistreatment>
- Nikolaev, B. (2018). Does higher education increase hedonic and eudaimonic happiness?. *Journal of happiness Studies*, 19, 483-504.
- Poradňa pre občianske a ľudské práva. (2022). Výročná správa 2020 – 2021. Dostupné z <https://poradna-prava.sk/wp-content/uploads/2022/05/Poradna-vyrocka-2020-2021-web-links.pdf>
- Rassokha, M. (2014). Language identity: Issues of theory and practice. *Asian Englishes*, 13(1), 20-33.
- Ravasz, A., Kovács, & Ľ., Markovič, F. (2020) *Atlas rómskych komunit 2019*. Bratislava: SAV.
- Repková, K., & Balogová, B. (2013). *Prevenia zlého zaobchádzania so staršími ľuďmi ako verejná politika*. Kancelária Svetovej zdravotníckej organizácie na Slovensku
- Roberts, R. K., Swanson, N. G., & Murphy, L. R. (2004). Discrimination and occupational mental health. *Journal of Mental Health*, 13(2), 129-142.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141–166.
- Salner, A.(Ed.). (2004). *Rómske deti v slovenskom školstve*. Bratislava: SGI/ADIN.

- Sanchez, J. I., & Brock, P. (1996). Outcomes of perceived discrimination among Hispanic employees: is diversity management a luxury or a necessity?. *Academy of Management Journal*, 39(3), 704-719.
- Shackman, J. E., & Pollak, S. D. (2014). Impact of physical maltreatment on the regulation of negative affect and aggression. *Development and Psychopathology*, 26, 4, 1021 - 1033.
- Shivairová, O., Kajánová, A., & Mrhálek, T. (2021). Romská identita. *Anthropologia integra*, 12(1), 31-35.
- Schleicher, A. (2019). PISA 2018: *Insights and interpretations*. OECD Publishing.
- Schneider, K. T., Hitlan, R. T., & Radhakrishnan, P. (2000). An examination of the nature and correlates of ethnic harassment experiences in multiple contexts. *The Journal of applied psychology*, 85(1), 3-12.
- Schramm, F. (2015). Discrimination: Concept of. *Encyclopedia of Global Bioethics* (pp.1-7).
- Schulich School of Medicine & Dentistry, Western University (n.d.). *Definitions of Mistreatment*. Dostupné z https://www.schulich.uwo.ca/learner_experience/learner_mistreatment/definitions_of_mistreatment.html
- Slotter, E., Winger, L., & Soto, N. (2015). Lost Without Each Other: The Influence of Group Identity Loss on the Self-Concept. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*. 19(1), 15–30.
- SODB (2021). Štatistický úrad SR. Dostupné z <https://www.scitanie.sk/zilinsky-kraj-s-najvyssim-podielom-slovenskej-narodnosti>.
- Surdu, M., & Kovats, M. (2015). Roma identity as an expert-political construction. *Social Inclusion*, 3(5), 5-18.
- Tajfel, H. (1978). Social categorization, social identity and social comparison. *Differentiation between social group*, 61-76.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1985). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. Austin (Eds.). *Psychology of intergroup relations*. Nelson-Hall.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). An integrative theory of intergroup relation. *Psychology of intergroup relations, 1986*, 7-24.
- Trujillo, I. 2006. Discriminazione. *Enciclopedia filosófica*. (v. 3, p. 2994).
- Turner, J. C. (1985). Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behaviour. In Lawler E. J. (Eds). *Advances in group processes : a research annual*. (vol. 2, pp77-121). JAI Press.

Ungar, M. (2006). *Strengths-based counseling with at-risk youth*. Corwin Press.

Vigo, A. P.. (2022). Lingua, identidade e sanción social: a ocultación da galeguidade na Idade Moderna. *LaborHistórico*, 8(2), 173-196.

Výrost, J., & Slaměník, I. (2011): *Sociální psychologie*. Grada Publishing.

Wagner, W., Kronberger, N., & Seifert, F. (2002). Collective symbolic coping with new technology: Knowledge, images and public discourse. *British Journal of Social Psychology*, 41(3), 323-343.

World Bank. (2012). *Toward an equal start: Closing the early learning gap for Roma children in Eastern Europe*. Dostupné z

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/843991468251107542/pdf/697290WP00PUBL00RomaECD0FinalReport.pdf>

ISBN 978-80-974522-3-0